

The manna is described in Rabbinic writings as bread of Wisdom (Prov. ix. 5, cf. Ecclus. xv. 1—3) and food for soul and spirit and as agreeing to every taste. See Ex. Rab. 21 & 25, Midr. Ps. xxiii. on לֹא אָחֵר, Zohar on הַנְּנִי מִמְטִיר (π. f. 61, Brody 1873), Wetstein on St John vi. 32, Gfrörer *Philo und die alexandrinische Theosophie* I. cap. 8, Deane on Wisdom *l.c.* Pesiqta psq. 6 *init.* (Buber 57 a) deduces from Neh. ix. 6 וְאַתָּה מַחֲנִיה and Thou quickenest that God is the מַחֲנִיה or sustenance of the ministering angels. In St Mark xii. 44 all her living is lit. בְּכָל מַחֲנִיתָה.

The gathering of the manna was to be as follows according to Ex. xvi. 4—5 (Sept. ed. Swete): εἰπεν δὲ Κύριος πρὸς Μωυσῆν Ἰδοὺ ἐγὼ ὅως ὑμῖν ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔξελεύσεται ὁ λαὸς καὶ συλλέξουσιν τὸ τῆς ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ὅπως πειράσω αὐτοὺς εἰ πορεύσονται τῷ νόμῳ μου ἢ οὐ· καὶ ἔσται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐκτῇ καὶ ἐτοιμάσουσιν ὃ ἐὰν εἰσενέγκωσιν, καὶ ἔσται διπλοῦν οὐκέτι συναγάγωσιν τὸ καθ' ἡμέραν εἰς ἡμέραν.

ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. St John vi. 31, 34 Ἀρτὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν... Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον, cf. Ex. xvi. 15 Οὗτος ὁ ἄρτος ὃν ἔδωκεν Κύριος ὑμῖν φαγεῖν. Westcott and Hort *N.T. under Quotations from the Old Testament* “ST JOHN vi 31; EX xvi 4, 15; PS lxxviii (lxxvii) 24.” The Didaché in the Prayer has Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ...ώς ἐν οὐρανῷ, St Matt. τοῖς οὐρανοῖς...οὐρανῷ.

מְאֻכָּלָתָא דַיּוֹמָא בְיּוֹמָא Heb. **דְבָר יּוֹם בְיּוֹמָו**, Syr. **the βρῶμα of the day in the day**, A.V. *a certain rate every day* marg. **the portion of a day in his day**, R.V. *a day's portion every day*. Notice that Syr. and R.V. give no literal rendering of **בְיּוֹמָו** *in its day*.

ὅπως πειράσω αὐτούς, Heb. **לְמַעַן אַנְסָנוֹ**, 1 Cor. x. 2, 12 καὶ πάντες [τὸ αὐτὸν] πνευματικὸν βρῶμα ἔφαγον...πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὃς οὐκ ἔάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε κ.τ.λ.

τὸ καθ' ἡμέραν εἰς ἡμέραν. Heb. **יּוֹם יוֹם day day**, Syr. **בְכָלִים**.

Shammai and Hillel. Beça 16 a records that Shammai used to eat “to the honour of sabbath” and provide choice food in advance for that day: Hillel did all things “to the name of heaven” and lived by the rule Ps. lxviii. 20 **בָרוּךְ ה' יוֹם יוֹם** *Benedictus Dominus die quotidie*.

The Prayer is fully discussed by Dr F. Chase on *The Lord's Prayer in the Early Church* (Camb. *Texts and Studies* vol. I. no. 3, 1891); and the work of the late Bishop of Durham (Dr Jos. B. Lightfoot) *On a Fresh Revision of the English New Testament* contains in its latest form (1891) Appendix I. *On the Words ἐπιούσιος, περιούσιος*, Appendix II. *The Last Petition of the Lord's Prayer* reprinted from the *Guardian* of Sept 7th, 14th, 21st 1881. This work is hereinafter quoted by page with the letter D prefixed.

The late Canon F. C. Cook of Exeter (D. 270) published two letters dated May 21 and Nov. 26, 1881 respectively to the Bishop of London on *Deliver us from Evil*, and after them a work on *The Revised Version of the First Three Gospels* (1882). The *Second Letter* was written “in answer to three letters of the Lord Bishop of Durham.”

Our daily Bread.

The whole Prayer in St Luke xi. in the Revised Version is as follows :

...Father...Hallowed be thy name. Thy kingdom come...Give us day by day our daily bread. And forgive us our sins; for we ourselves also forgive every one that is indebted to us. And bring us not into temptation...

The dots indicate omissions from the text (but not from the margin) of the words given in the text of the A. V. "Our, which art in heaven, Thy will be done as in heaven so in earth, but deliver us from evil." The R. V. gives *day by day* without alternative, omitting the A. V. marg. Or *for the day*.

This last omission is noteworthy in connexion with the objection made (sometimes without due discrimination) to prayer for the morrow in the interminable discussion of the Greek word rendered *daily*. Omit this altogether, and what remains of St Luke xi. 3 *Our bread give us day by day* is a prayer for a succession of morrows. The objection is of force as against John Lightfoot *Hor. Hebr.* Matt. vi. 11 "Our daily bread. That is provide to-morrow's bread, and give it to us to-day, that we be not solicitous for to-morrow," rather than against prayer for the food of to-morrow to be gathered "in his day" (A. V. marg.).

The word *ἐπιούσιος* occurs in the petition for the Bread, and is not extant in any earlier writing. St Luke's form of the petition is *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδον ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν*, and St Matthew's *τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον* (Origen *De Orat. Libell.* 27 end, Lommatzsch tom. xxvii.). St Cyril of Jerusalem (*l.c.* p. 178) judiciously identifies St Matthew's form with St Luke's*. There are different ways of approaching the question how the petition was or may be expressed in Hebrew or Jewish Aramaic. If it refers to Ex. xvi. 4, we may conjecture that there was an early Aramaic form of it like

בַּיּוֹם	דַּיּוֹמָא	לְחַמָּא	לֵן	הַב
<i>in-the-day</i>	<i>of-the-day</i>	<i>the-bread</i>	<i>to-us</i>	<i>Give.</i>

As a rendering of *τὸν ἄρτον τὸν ἐπιούσιον* into Hebrew, Wünsche in *Erläut. der Evv.* Matt. vi. 11 suggests **לְחַם יֹם בַּיּוֹמָו** *bread of a day in its day*. St Luke's *τὸ καθ' ἡμέραν*, which may have come from Ex. xvi. 5 Sept., may be expressed in Hebrew by **יֹם יֹם**. Or, comparing Is. lxvi. 23 (1 Sam. vii. 16, Zech. xiv. 16, 2 Chron. xxiv. 5), we may write **מִדי יֹם בַּיּוֹמָו** *for day by day*.

Delitzsch and others render St Luke's form of the petition in Hebrew by **אֶת-לְחַם חֲקָנוּ תִּזְלְנוּ יוֹם יוֹם** *the bread of our portion give us day by day*,

* Learned Latin writers have inferred from the Vulgate that St Matthew's word *ἐπιούσιον* was not used by St Luke (D. 250). Mangey on the Lord's Prayer (ed. 3, 1721), connecting *quotidianum* with *τὸ καθ' ἡμέραν*, argues that "The true and antient reading may probably have been that of St Luke, where from the vulgar Latin the word *ἐπιούσιος* appears to have been wanting."

with reference to Prov. xxx. 8 (R.V. marg. *the bread of my portion*). The same sense of $\tauὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον$ might be expressed by *bread sufficient for us*, cf. Prov. xxv. 16 Hast thou found honey? eat בִּזְבַּח so much as is sufficient and not more than sufficient for thee, lest thou be filled therewith, and vomit it. For uses of דִי *sufficient* in Jewish forms of prayer for food see Berakh. 29 b, Cant. Rab. vii. 2 § 2.

A response דִי נו *sat nobis* was used in connexion with blessings with reference to Mal. iii. 10 בְּרָכָה עַד בְּלִי דִי , cf. Shabbath 32 b, Makkoth 23 b, T. J.' Berak. 14 c (last folio) & Ta'an. III. 9 (66 d), Lev. Rab. 35 *sub fin.*, Friedmann סָדָר וְהַנְדָה שֶׁל לִילִי פְּסָח (Wien 1895) where it is suggested (p. 107) that it was used in the Temple.

Dr Chase's working hypothesis (p. 45) is that the original form of the petition might be represented by four Syriac words meaning *Our-bread of-the-day give to-us*, and Ciasca's Arabic *Diatessaron* (Romae 1888) is quoted as rendering it in three words

Give-us the-bread of-our-day,

and shewing no trace of $\epsilon\piιoύσιoς$. But this *Diatessaron*, when قوّة *strength* [cf. Deut. xxxiii. 25] has been corrected into قوت, is found to read (cap. ix.):

يُومنا	قوت	اعطنا
<i>of-our-day</i>	QUT	<i>Give-us,</i>

and it uses QUT in cap. xxii. to render St John iv. 8 $\tau\rho\phi\acute{a}s$.

Hence and from the versions of St James ii. 15 λειπόμενοι τῆς ἐφημέρου $\tau\rho\phi\acute{a}s$ I was led to think that the Arabic translator might have had before him a short Syriac form of the petition, with סִיבְרָתָא *cibum* for the Peshito (or Peshîttâ) לְחֵמָא דְסֻונְקָנָא. But on reflexion I see no reason to doubt that he was translating as from the Peshito, and wrote لְחֵמָא דְסֻונְקָנָא for قوت *panem quo opus est*. On قوت, which implies *sufficiency*, see Lane's *Arabic-English Lexicon* I. 2572, and in Payne Smith's *Thesaurus Syriacus* col. 2680 see حَبَّةٌ explained in terms of قوت. The Arabic word for *bread* in the Prayer is *hubz*, as in Lagarde's *Die vier Evv. Arabisch* (Leipz. 1864) خَبْزًا كَفَافًا (*give us in the day* (Matt. & Luke).

Ciasca's Arabic and the Peshito have the same order of words, both beginning with a verb meaning *Give*, and both ending with يُومنا, which (with suitable pointings) means in Syriac σήμερον and in Arabic *our-day*.

The explanations of ἐπιούσιος. The epithet of the Bread has been derived from εἰναι and from ιέναι, and explained in a great variety of ways. See Mr J. B. McClellan's "The New Testament in Two Volumes," of which only vol. I. *The Four Gospels* (1875) has been published.

Origen tells us in *De Orat.* 27, I. p. 245 Delarue (D. 217) that the word ἐπιούσιος does not once occur in Greek literature and is not current in the

colloquial language: "It seems to have been coined by the Evangelists. Matthew and Luke agree in using it without any difference. The same course has been taken in other cases also by persons translating from the Hebrew. For what Greek ever used either of the expressions *ἐνωτίζον* or *ἀκουτίσθητι*?...A similar expression to *ἐπιούσιον* occurs in Moses, being uttered by God, *But ye shall be to me a people περιούσιος*. And it seems to me that both words are formed from *οὐσία*." He continues "...*We pray therefore to be nourished with the Incarnate Word*. But some man will say that *ἐπιούσιον* is framed from *ἐπιέναι* to come next after, so that we are bidden to ask for the bread which is PROPER TO THE FUTURE WORLD... *to-day* being taken, as in many passages of Scripture, to signify the present world, *to-morrow* the future world" (McClellan pp. 636—7, D. 230).

When St Jerome (about A.D. 383) revised the Latin of the New Testament, he substituted *supersubstantiale* for *quotidianum* in the first Gospel only, thus leading the learned Abelard and others to surmise that *ἐπιούσιον* was not to be found in the third (D. 251). In his commentaries on the Epistle to Titus and on St Matthew's Gospel he is "apparently consistent with himself in connecting the word with *οὐσία*," but in later works he shews indecision and writes *Panem nostrum substantivum sive superventurum...quotidianum sive super omnes substancialias*. "In one point only is he consistent throughout. He insists on a spiritual as opposed to a literal interpretation of the bread" (D. 250).

Correct principles of philology point to one of the derivations of *ἐπιούσιος* from *ἴέναι*, and its derivation from *οὐσία* "if not impossible, is at least more difficult" (D. 223). But if the most learned of Patristic writers, as Origen and St Jerome, could liken it in structure to *περιούσιος*, this may have been done also by the earlier generation which made and gave currency to the new compound; and the form *ἐπιούσιος* may have been preferred to the more correct *ἐπούσιος*, to set over against *περιούσιος*, as *ὅμοούσιος* was chosen rather than *ὅμούσιος* (cf. *ὅμεστιος*) to contrast with *ὅμοιούσιος*. The more difficult derivation seemed possible to Beza (D. 257).

Dr W. Kay defends it in the *Journal of Philology* (vol. v. 48—51, 1874), contending that the participle *ἐπιών* belongs to *ἐπεῖναι*. Liddell and Scott's *Lexicon* connects *ἐπιοῦσα* first with *ἐπεῖναι* and then with *ἐπιέναι* (p. 518 ed. 7, 1883), quoting Herodotus III. 85 in both cases.

Mr Wratislaw in the *Churchman* for July 1888 replied to Dr Kay "But the real fact is that *ἐπεῖναι* does possess a participle *ἐπών*, well-known to Plato and Demosthenes, though unknown to the controversialists upon *ἐπιούσιος*. PLATO has it twice, in the *Lysis* 217 c *οἶν τὸ ἐπόν*, where *ἐπόν* is a certain correction of Heindorf's for *ἔτι ὅν*: and in the *Parmenides* 132 c ὁ *ἐπὶ πᾶσιν ἐκεῖνο τὸ νόημα ἐπὸν νοεῖ*. DEMOSTHENES has it in the *Oration against Meidias* p. 517, line 15 *ἐπόντος τοῦ φόβου τούτου*. I think the false analogy between *περιούσιος* and *ἐπιούσιος* may now be dropped, and the claims of *ἐπὶ* and *εἰναι* to have originated *ἐπιούσιος* set aside for ever."

Mr Wratislaw then undertakes to prove as below by

examples, including "the evidence which Dr Lightfoot has been the first to bring forward," that *ἡ ἐπιοῦσα* does not necessarily mean *ἡ αὔριον*.

1. "In the Ecclesiazusae of Aristophanes one of the speakers, after describing the time (ver. 20) *καίτοι πρὸς ὥρθον γ' ἐστίν 'tis close on day-break*, exclaims (ver. 105) *νὴ τὴν ἐπιοῦσαν ήμέραν*, where *τὴν αὔριον* would be quite out of place" (D. 226).

2. PLATO *Crito* p. 44 A. Very early in the morning (*ὥρθος βαθύς*) Crito informs Socrates that the fatal ship has arrived at Sunium, and that on the morrow Socrates must end his life. Socrates thinks that it will not arrive *τήμερον to-day... not τῆς ἐπιούσης on the on-coming day*, but *τῆς ἐτέρας*, for in a vision "Methought a lady...called to me and said, Socrates on the *third* day thou wilt come to fertile Phthia." Of the three days here mentioned "The first is termed both *τήμερον* and *τῆς ἐπιούσης*, the second *τῆς ἐτέρας*, and the third *τῇ ὑστεραίᾳ* [*τῆς ἐτέρας*]. Hence it is clear that in the early morning the day of which the major part is yet to come is represented by *ἡ ἐπιοῦσα*. This makes it manifest that *ἡ ἐπιοῦσα* is not in itself equivalent to *ἡ αὔριον*, although very often the context allows it to be so used."

3. It is argued that *ἡ ἐπιοῦσα* may possibly have the same meaning in Acts xx. 15 *τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου κ.τ.λ.*, although the Revised Version reads "And sailing from thence, we came the *following* day over against Chios, and the next day we touched at Samos, and the day after we came to Miletus."

4. Prov. xxvii. 1 *μὴ καυχῶ τὰ εἰς αὔριον, οὐ γὰρ γινώσκεις τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα* (D. 222). The Greek of the LXX. is "an extremely vivid and correct gloss upon and paraphrase of the original Hebrew," *ἡ ἐπιοῦσα* standing for **מִן** A DAY, and the sense being, Thou knowest not what the space of a day, "between now and to-morrow," may bring forth. This is a doubtful interpretation, but *αὔριον* sometimes connotes a more distant future than *ἡ ἐπιοῦσα*.

5. XENOPHON *Anabasis* I. 7. 1—2. Here "the two senses of *ἐπιοῦσα* appear to exhibit themselves in very close proximity." Cyrus holds a review at midnight, expecting the king to arrive *εἰς τὴν ἐπιοῦσαν ἐω*. After the review come deserters from the king's army, *ἄμα τῇ ἐπιούσῃ ήμέρᾳ*. The same day is called *ἡ ἐπιοῦσα* before and at its commencement.

It is inferred that St Matthew's *τὸν ἄρτον ήμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ήμῖν σήμερον* "is the proper formula for a *morning* prayer, or a prayer said at the beginning of or early in the day," while in using St Luke's form *τὸ καθ' ήμέραν κ.τ.λ.* "we must be supposed to ask at any time for the bread of the on-coming space of a day, reckoning from the moment of using the prayer."

The Didaché however, which reads *τὸν ἄρτον ήμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ήμῖν σήμερον*, adds at the end of the Prayer *τρὶς τῆς ήμέρας οὕτω προσεύχεσθε*. The days of *bereshith* begin in the evening.

"It is at least possible," as Dr Chase well remarks, "that the apparent analogy of *περιούσιος*, occurring in a group of passages (Ex. xix. 5, Deut. vii. 6, xiv. 2, xxvi. 18) which we know to have occupied an important place

in Apostolic teaching (Tit. ii. 14, 1 Pet. ii. 9; comp. Acts xx. 28, Eph. i. 14), may have suggested or facilitated this representation of the original Aramaic word." It is assumed that this may have been **דַיּוֹמָא** *of-the-day*, the Hebrew **יּוֹם** *day*, Targ. **יוֹמָא** being rendered *ἡ ἐπιοῦσα* in Prov. xxvii. 1 Boast not thyself of to-morrow, *οὐ γὰρ γινώσκεις τί τέξεται ἡ ἐπιοῦσα*.

If **דַיּוֹמָא** stood in a primitive form of the petition and was first rendered *τῆς ἐπιούσης*, this might have led (1) to the MAHAR *quod dicitur crastinum* of the Gospel according to the Hebrews (D. 237), and (2) to the coining of *ἐπιούσιος* (from *ἰέναι*) with a side glance, under the attraction of a "false analogy," to the imperfectly understood *περιούσιος* (from *εἴναι*).

With this comprehensive derivation would agree the expositions of homilists as St Chrysostom, who "seems throughout to be wavering between the meanings *daily* and *necessary*, i.e. between the derivations from *ἰέναι* and *εἴναι*" (D. 236). If a word could be analysed in a variety of ways, the homilist, caring little for philology as such, was content to combine the religious lessons deducible from them all. He was like the Jewish Rabbi who would have said, read not *ἐπιούσιος* but *ἐπιούσιος*, with intent to put new meanings into the word by a fresh derivation of it.

Origen may have "himself first started the derivation from *εἴναι, οὐσία*," with reference (after his manner) to *absolute being*, or "may have got it from one of his predecessors, Pantaenus or Clement" (D. 231). Mr McClellan on the New Testament (p. 636) quotes from St Clement of Alexandria *Paed.* I. 12 "The Divine Teacher prepares us for contentment and simplicity of life &c., for He saith *Be not careful for the morrow* [Matt. vi. 34], meaning that the Christian ought to enter upon a life of contentment and self-ministration, and only for the single day (*ἐφήμερον*)," as a passage "which, although perhaps not a direct interpretation, is of considerable importance as testifying to Clement's recognition of the Old Latin *quotidianus* [Matt. vi. 11], and consequently to the originality of his illustrious successor's theory of the derivation from *οὐσία*."

Various passages however in the works of Clement seem to me to shew that he may have taken the same view of the petition as Origen after him. He defines prayer as *δυνατία converse* with God. He writes in *Paed.* II. 1, according to Bishop Kaye's rendering, "It should be our aim to raise our eyes to the truth, firmly to lay hold of the Divine food from above, and to be filled with the inexhaustible contemplation of Him who really exists [*τὸν ὄντως ὄντος*], tasting the unchangeable, enduring, pure pleasure. For the food of Christ signifies that we ought to look for this agape." In the same chapter, with a play upon the two senses of *ἄριστον*, he disparages the *ephemeral* meat and drink in comparison with the spiritual, and teaches that by partaking of the repast of "righteousness and peace and joy in the Holy Ghost" we become possessed of *τὸ ἄριστον τῶν ὄντων*, the choicest of the things that are.

Judging from such words we may think that Clement would have said *Pray not* (very much as the Gospel says *Labour not*) *for the meat which perisheth*, or like St Jerome on the Epistle to

Titus, Absit quippe ut nos, qui in crastinum cogitare prohibemur, de pane isto qui post paululum concoquendus et abjiciendus est in secessum in prece dominica rogare jubeamur (D. 249).

He uses the expression Spiritual Food in *Paed. l.c.* (Potter p. 169, cf. p. 971) ἀλλ' οὐκ εὐλογον τραπέζης δαιμονίων μεταλαμβάνειν τὸν θείας μετέχειν καὶ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ κατηξιωμένους ΤΡΟΦΗΣ, thinking perhaps of the Didaché, with which its expounders shew that he was acquainted. In its Eucharistic section and after the Lord's Prayer we read, "Thou, O Almighty Sovereign, didst create all things for Thy name's sake, and gavest men food and drink to enjoy, that they might give thanks unto Thee; but to us Thou didst graciously give SPIRITUAL FOOD and drink and life eternal." The idea of spiritual food runs through the Bible, but the nearest approach in it to the expression is in St Paul's use of the terms spiritual meat and drink with reference to Manna and what is rabbincally called the Well.

Philo identifies the λόγος with the "bread from heaven" (Ex. xvi. 4, Deut. viii. 3), cf. Gfrörer *l.c.* p. 179, Jowett on Philo and St Paul (*Epp. of St Paul* I. p. 484, 1859).

In Clem. *Strom.* VII. 13 (Potter p. 881) it is said of the gnostic διὸ καὶ δικαίως εὐχεταὶ, "Αφες ἡμῖν λέγων· καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀφίεμεν...καὶ ἐπὶ τῶν πενομένων ἀδελφῶν οὐκ αὐτὸς αἰτήσεται ὁ γνωστικὸς οὐ χρημάτων περιουσίαν εἰς μετάδοσιν κ.τ.λ., will not the gnostic not ask for superabundance to give away, but pray that others may have what they want? Canon Cook on *The Revised Version of the First Three Gospels* infers that Clement regarded ἐπιούσιος "as the proper antithesis to περιουσίος."

The Epistle of Barnabas. The writer quotes in chap. x. of his *Epistle* (pp. 101—103 ed. Cunningham 1877) the Mosaic prohibition of unclean meats "Ye shall not eat swine, nor eagle, nor falcon, nor raven, nor any fish that hath not scales upon him," and concludes that *there is no commandment of God to abstain from eating, but Moses spake in the spirit... but they after the desire of the flesh received his words as though they concerned meats.* An allegorist who explains away the obvious literal sense of the Levitical ordinance "Thou shalt not eat &c." would not improbably have spiritualised the "bread" in the Lord's Prayer.

Tertullian. In Tertull. *De Orat.* 6 Quanquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE spiritualiter potius intelligamus, Christus enim panis noster est &c., the spiritual interpretation of the bread is independent of the epithet ἐπιούσιος.

Jacob of Serug (D. 241). Mr Burkitt gives me some extracts from the *Homilies* of Jacob of Serug, "who flourished in the 5th century, and wrote *inter alia* the accepted exposition of the Lord's Prayer in Syriac corresponding to S. Cyprian's in Latin, or to that of Evagrius in Egypt, using for his text the *Diatessaron*. He explains at great length (without hinting at any spiritualised interpretation of the clause) that the poor man means DAILY PROVISION, not gold, or silver or jewels; adding that the poor man prays for daily bread, that he may be contented with what he hath:

the rich man also prays for daily bread, that he may be ashamed that he hath ten thousand loaves, and that he may know that the superfluity which he has belongs not to him but to the poor outside."

Mangey on the Lord's Prayer (ed. 3, 1721) writes on ἐπιούσιον κ.τ.λ. "The African Fathers have chose the mystical sense, and have explain'd this daily Bread of Christ's Body. They observe, that *as he was the living Bread that came down from Heaven*, so this living Bread is here pray'd for; and therefore suppos'd, that the spiritual food and nourishment, receiv'd in the holy Sacrament, were the subject of this petition. This interpretation seems partly owing to the primitive custom of receiving the Communion daily, which might give the name of *daily Bread* to the sacred Elements; and partly to the pious mistake, that nothing temporal could be ask'd for in this Divine form. But most certainly this is neither a true nor an useful sense of the words. This mystical explication of Bread is the product of warm imaginations; and is neither agreeable to our Saviour's design, nor to the notions of his hearers. He cannot be thought to teach them to pray for that heavenly Bread, of which probably they had never yet heard.

The literal interpretation of the words then is more probable, and *daily Bread* means no other than the necessaries of this life (pp. 126 sq.)."

But see on *De Profugis* in Mangey's Philo i. p. 566 (1742) the note "οὐράνιος τροφή. Eadem fere scribuntur Joh. vi. 32—51. Philo λόγον esse docet cœleste alimentum, Dominus seipsum; eundem mysticum sensum ex mannæ manducatione uterque dedit...nec mira nec nova visa est ista de pane cœlesti doctrina. Soli illi quibus hebetiores aures & animi erant, Christi dictis sunt offensi."

Libera nos a Malo.

On the petition ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, lit. *deliver us from the evil* (Matt. vi. 13), see Canon Cook's *Second Letter* above mentioned (p. 179).

In Appendix II. (D. 319) Bp Lightfoot sums up thus, "the earliest Latin Father and the earliest Greek Father, of whose opinions we have any knowledge, both take τοῦ πονηροῦ masculine. The masculine rendering seems to have been adopted universally by the Greek Fathers. At least no authority, even of a late date, has been produced for the neuter. In the Latin Church the earliest distinct testimony for the neuter is S. Augustine at the end of the fourth and the beginning of the fifth century. From that time forward the neuter gained ground in the Western Church till it altogether supplanted the masculine." No reference however is made to St Clement of Rome, who perhaps alludes to the Prayer in the passage cited (1877) from the lost and found ending of his Epistle to the Corinthians at the end of Excursus V. (p. 130).

Jacob of Serug gives *Deliver me from Satan who contendeth against me* as a paraphrase of the petition *Deliver us from BISHA*.

On the hypothesis that the Prayer was given in ARAMAIC it has been said*, "The Aramaic original of ἀπὸ τοῦ πονηροῦ seems to have been *men bisho*...which can be translated *from evil*, and *from the evil*, but not *from the Evil One*"; and to this it is objected that, according to Dr Payne Smith's *Thesaurus*, the Syriac **BISHA** (or *bisho*) "Imprimis usurpatur de diabolo" (D. 293). But Dr Payne Smith's words do not apply to the Jewish Aramaic בישא. On this see Buxtorf, Kohut and Levy's Lexicons; and for the saying attributed to Ben Sira *Do not good to the evil* (ביש) *and evil* (ביש) or ביש shall not befall thee see also Schechter in *J. Q. R.* III. 694, and Cowley and Neubauer's *Original Heb. of Ecclus.* pp. xx, xxix. See also the various versions of Ecclus. vii. 1—2, comparing the Syriac הרחק משכן רע with Aboth I. 8. "The feminine in Syriac is the proper equivalent for the neuter in Greek, as any common Syriac grammar will show. The masculine however may be so used. Thus, in this particular word the masculine *bisho* properly represents ὁ πονηρός, but may represent τὸ πονηρόν, though the proper representative of the latter is the feminine *bishtho*" (D. 291). But the Targumic Jewish Aramaic sometimes has *bish* or *bisho* where the Syriac has *bishtho*, as for רע *evil* in Gen. ii. 9, Ps. vii. 10, Job i. 1, 8, ii. 3.

"So familiar was the word *bisho*, 'the Evil One,' as a synonym for Satan to the ear of a Syrian, that in the Curetonian [and sin.] Syriac it appears in Matt. xiii. 39, where the original has ὁ διάβολος, and in the Peshito Syriac in Acts x. 38, where the original has τοῦ διαβόλου" (D. 292).

It was the New Testament itself which gave currency to the use of בישא for ὁ πονηρός "the Evil One" in Christian Syriac literature, and from this later usage we cannot safely infer that the Jewish Aramaic had exactly the same sense and application. Compare the use of הרע as a rendering of ὁ πονηρός in the Parable of the Sower (p. 192).

"But the objection from the absence of this designation in the Talmudical and early Rabbinical writings still remains to be dealt with. What shall we say to this?" (D. 284). Then follow the passages from Ex. Rab., Deut. Rab., and Baba Bathra cited above in Note 5 :

Ex. Rab. 21. 7 (Job xvi. 11) "it is also written *God hath delivered me over to the wicked one* i.e. He hath put me into the hand of Satan" (D. 286). Here however we have merely a casual application to Satan of an indefinite singular עויל "ungodly" (Sept. ἀδίκοι), which stands in parallelism with the plural רשעים (Sept. ἀσεβεῖς), thus

ימירני אל אל עויל ועל ידי רשעים ירטני.

Wünsche reads (p. 170) *Er überlieferte mich EINEM VERKEHRTEN GOTTE* [אל אל עויל] d. i. er gab mich in die Gewalt des Satans, damit die Israeliten, wenn Gericht über sie gehalten wird, nicht als Freyler hervorgehen.

* See Dr Neubauer's letter of the 18th June 1881 in the *Academy* (p. 455).

Darum stürzte er mich in seine Gewalt. Das wollen die Worte sagen Hi. 16. 11 *In die Hand der Frevler übergiebt er mich.*

Deut. Rab. 11. 11 (Ps. xxxvii. 32) “*The wicked one watcheth for the righteous one, and seeketh to slay him**. [Now] there is none so wicked among all the Satanim altogether as Samael... Thus also did Samael the Wicked One watch for the soul of Moses and say &c.” (D. 286). Here הרשע wicked is taken to mean Samael the wicked, and the epithet רשע is applied to him in conjunction with his name, as it might be to Titus or Nebuchadnezzar. Notice that for רשע without the article the Septuagint has ὁ ἀμαρτωλός. So in Job xxi. 30 רע (Targ. בִּישָׁא, Syr. בִּישָׁא) is rendered ὁ πονηρός, thus ὅτι εἰς ἡμέραν ἀπωλείας κονφίζεται ὁ πονηρός, εἰς ἡμέραν ὄργῆς αὐτοῦ ἀπαχθήσονται. Conversely מרע a malo without the article (p. 128 n.) is a possible form of the original of ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Baba Bathra 16 a (Job ix. 24) “*The earth is given into the hands of the wicked one...* Job meant in this phrase [the wicked one] none but Satan” (D. 286). Here again there is merely an application to Satan of רשע (Sept. ἀσεβοῦς), an indefinite or collective singular standing in parallelism with a plural “her judges” thus

ארץ נתנה ביד רשע פני שפטיה יכשה.

TALM. JERUS. Sabbath II. 6 Zit. (5b § 3 ed. princ.) quotes Ps. cix. 7 בְּהַשְׁפֹּטו יֵצֶא רָשָׁע (Sept. ἐν τῷ κρίνεσθαι αὐτὸν ἔξελθοι καταδεδικασμένος) in proof that Satan accuses only in time of danger. When a man is on his trial will come forth, comm. וְקוֹחַ קָמַלְךָ הַרְעָם יִתְהַלֵּךְ עַל־יְדֵי מַחְקוֹתוֹ לְמִתְמָד עַל־יְדֵי קָטְנוֹרִית i.e. the Evil Angel (Ps. lxxviii. 49 ἀγγέλων πονηρῶν) will emerge from his place to suggest a case against him.

In ABOOTH R. N. ed. Schechter A I. & (הוספה ב') (pp. 4, 151) the wicked serpent touches the tree with hands and feet, and shakes off its fruits to the ground. Or (some say) he did not touch it at all; but when the tree saw him it cried out Wicked One, Wicked One, touch me not, for it is said (Ps. xxxvi. 11) Let not the foot of pride come against me, and let not the hand of the wicked remove me. This story is told of Samael the Wicked in *Sefer ha-Bahir* (Zohar בראשית 28b ed. Cremona), quoted by Gill on St Matt. xiii. 19. Samael the Wicked is mentioned in Jellinek's *Bet ha-Midrasch* Midr. (II. 66) and (III. 87) *אללה אזכורה רבתי*.

Origin of the term the Evil One. The New Testament is the earliest known authority for the expression THE EVIL ONE, and Canon Cook suggests that the general use of the term ὁ πονηρός in that sense “may

* Ungodly men say *let us lie in wait for the righteous man...Let us condemn him to a shameful death* (Wisdom ii. 12, 20). There is a tract of Philo *De eo quod deterius potiori insidiari soleat* (Mangey I. 191). The title ὁ δίκαιος (Acts iii. 14, vii. 52, xxii. 14) “first appears in Enoch as a Messianic designation” (*Enoch* pp. 51, 112 ed. Charles). The New Testament expression the Evil One (Matt. xiii. 19, Eph. vi. 16, 1 Joh. ii. 13—14) may have been used in earlier writings now lost.

probably have originated in our Lord's exposition of the Parable of the Sower." The Greek ὁ πονηρός in St Matt. xiii. 19 and elsewhere may be thought to stand for some Hebrew or Aramaic expression having ὁ Σατανᾶς (Mark iv. 15) and ὁ διάβολος (Luke viii. 12) for synonyms (Note 20). Perhaps a Targumist in retranslating the Parable of the Sower would have rendered ὁ πονηρός by יִצְרָא בִּישָׁא, for the Evil Impulse occupies the heart (Note 21) and is the foe of Torah (Note 22), and it is said ἔρχεται ὁ πονηρὸς καὶ ἀρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ. BISHA may have been used sometimes as an abbreviation of יִצְרָא בִּישָׁא, in accordance with the saying that the evil *yeṣer* has רַע *bish* for one of its names. With Aboth iv. 2 compare ὅτι ἵσχυροι ἔστε...καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν (1 Joh. ii. 14).

The Septuagint uses πονηρός occasionally for עַש wicked (2 Sam. iv. 11, Is. liii. 9), but in the great majority of cases for עַר evil. It uses ὁ πονηρός as an epithet of Haman (p. 128), but not as a name of the Evil One; nor is הָרָע so used except in Hebrew New Testaments. Such expressions as Ben Sira's πονηρὸν ἐνθύμημα (pp. 149, 152) may have led up to the use of ὁ πονηρός by itself as a name of Satan, cf. Tobit iii. 8, 17 Chald. & Heb. Asmodai *the king of the demons*, Sept. & Syr. *the evil demon*. Notice the LXX. rendering ἔγω γὰρ οἶδα τὴν ΠΟΝΗΠΙΑΝ αὐτῶν of Deut. xxxi. 21 *for I know their imagination*.

2 TIM. iv. 18 ῥύσεται με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· φὶ ή δόξα εἰς τὸν αἰώνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. This is not improbably an application of words of the Lord's Prayer. The expression *from every evil work*, "from the sphere of evil in every form" (Ellicott), may be a paraphrase of *men bisha* or עַרְמָה, which in places of the Old Testament is freely rendered ἀπὸ παντὸς κακοῦ, ἀπὸ κακῶν, ἀπὸ ὄδον κακῆς, ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος (Prov. iii. 7, iv. 27, Job i. 1, 8, ii. 3, xxviii. 28).

1 ST JOHN ii. 12—14 ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἀμαρτίαι...ἔγνώκατε τὸν πατέρα...νενικήκατε τὸν πονηρόν may refer to ἄφεσ ὑμῖν τὰς ἀμαρτίας...πάτερ...ἀπὸ τοῦ πονηροῦ in the Prayer. The writer's preference for the masculine ὁ πονηρός would not necessarily exclude a neuter rendering of ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. In favour of the masculine interpretation of ἐκ τοῦ πονηροῦ in St John xvii. 15 it is said that "whereas τὸ πονηρὸν, 'the evil thing,' is never found in S. John's writings, ὁ πονηρὸς, 'the Evil One,' occurs many times" (D. 280). This suggests more than it was intended to prove. The neuter

MALUM is made to mean the Evil One in an interpretation of *a malo* quoted by Bp Lightfoot, "Hoc est a diabolo, qui totius mali et auctor est et origo. Diabolus natura caelestis fuit, nunc est nequitia spiritalis; aetate major saeculo, nocendi usu tritus, laedendi arte peritissimus, unde non jam malus, sed malum dicitur, a quo est omne quod malum est" (D. 305). Compare the neuter χεῖρον in the title of Philo's *De eo quod deterius &c.* (p. 188 n.).

The Liturgies. The Liturgies contain petitions for deliverance from the crafts and assaults of the devil, "but all such prayers are, I believe, invariably connected with petitions to be delivered from evil, from all evil

and mischief, and specially from sin and wickedness, and, in comparison with such petitions, occupy a secondary place" (Canon Cook in D. 306). Thus the Book of Common Prayer reads in the *Litany* "FROM ALL EVIL and mischief; from sin, from the crafts and assaults of the devil &c. Good Lord, deliver us," and in the exposition of the Prayer in the *Catechism* "and that it will please him to save and defend us in all dangers ghostly and bodily; and that he will keep us from all sin and wickedness, and from our ghostly enemy, and from everlasting death." In the Eastern *Liturgies* (Brightman, Oxford 1896) "The general result seems to be that prominence is given to ὁ πονηρός, but combined with the larger reference to all evil" (E. H. G.). On the *Apostolic Constitutions* see Canon Cook's *Second Letter*, and in the *Didaché* (ed. Bryennius 1883) compare φεῦγε ἀπὸ παντὸς πονηροῦ καὶ ἀπὸ παντὸς ὄμοίου αὐτοῦ, εἰς τὸ πονηρόν... ῥυσθείητε τέκνα ἀπὸ τούτων ἀπάντων, ῥῦσαι ήμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, τοῦ ῥύσασθαι αὐτὴν ἀπὸ παντὸς πονηροῦ (chaps. 3, 5, 8, 10).

Conclusion.

τὸν ἄρτον ήμῶν τὸν ἐπιούσιον] On the differences between the two Greek forms of the Prayer see Mr T. E. Page's *Critical Notes on the Lord's Prayer* in the *Expositor* 3rd series vol. vii. (1888), and see Thayer *N. T. Lex.* on *ἐπιούσιος*. While it is scarcely credible that the perplexing new compound belonged to the Prayer as first taught, it must have been current in versions of it before the Greek Gospels were written. The word itself is an indication that the original language of the Prayer was not Greek. Nor is it likely that *ἐπιούσιος* was even the first Greek rendering of its presumably simple Semitic archetype.

Supposing the petition for the bread to mean *Give us this day* (or *day by day*) *our daily bread*, its two forms may have been derived from a Semitic original meaning *Give us the bread of the day IN THE DAY* (p. 180), as conversely in Lagarde's Arabic both σήμερον and τὸ καθ' ήμέραν are rendered *in the day* (p. 181). Before *ἐπιούσιος* was thought of simple Greek words meaning *daily* or *of the day* may have been in use in the Prayer, cf. ἐφημέρου τροφῆς (Jas. ii. 15), τὴν τῆς ήμέρας τροφήν (D. 235). The Old Latin* *panem quotidianum*, which has been thought to represent τὸ καθ' ήμέραν (p. 180 n., McClellan p. 644), may embody a true tradition of the original of *ἄρτον ἐπιούσιον*. Cureton remarks that the Old Syriac "constant of the day" is an equivalent of *quotidianum*.

Some think that the original of "daily" bread was bread *of tomorrow* (p. 184): others that *of the day* may have been rendered *ἐπιούσιον* because ή *ἐπιοῦσα* stands for "a day" in Prov. xxvii. 1. Possibly there was a previous rendering τῆς *ἐπιούσης*. A Rabbinic saying distinguishes

* Mr Burkitt in *Texts and Studies* vol. iv. no. 3 *The Old Latin and the Itala* shews reason to think that *Itala* meant the Vulgate.

between the instant and the distant *morrow* (Kohut v. 115 a), in a note on Ex. xiii. 14 וְהִי בַּיּוֹם הַמֶּרְאָלֶךָ בְּנֵךְ מֶרְאָלֶךָ וְאָתָה בְּעַתָּה אֲתָּה שְׁאָלָךְ בְּנֵךְ מֶרְאָלֶךָ And it shall be when thy son asketh thee IN TIME TO COME (Heb. *to-morrow*). Although usually equivalent to ἡ αὔριον in its ordinary sense, ἡ ἐπιοῦσα may denote the day present reckoned from its commencement.

Supposing ἐπιούσιος to be a derivative of εἶναι and to mean *sufficient* (D. 228, 236), using the liturgical word דִּינָנוּ (p. 181) and borrowing from Gen. xlvi. 15 *Give us bread* and Ex. xvi. 5 *daily*, we may express St Luke's form of the petition in Hebrew thus

הַבְּהִלְלָנוּ לְחַם דִּינָנוּ יוֹם יוֹם.

Compare St James ii. 16 τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, the Peshito rendering in the Prayer *the bread of our necessity* (D. 239), and Dr Chase's note in *Texts and Studies l.c.* p. 52.

The epithet ἐπιούσιος "is not part of the original form of the petition, and is due to liturgical use" (ib. p. 53). Nor is it quite clear why the new word should have been constructed simply and solely to represent anything that is likely to have stood in the Prayer in its original form. According to the rules of philology it should be derived from ἐπιών or ἐπιοῦσα, and its connexion with οὐσία "can only be maintained on the hypothesis that its form was determined by false analogies, with a view to exhibiting its component parts more clearly" (D. 225). A false analogy which commended itself to erudite interpreters of the word may have had attractions for those who coined it (p. 182).

Origen (p. 182) gives a choice of derivations for the epithet of the bread, but has no doubt of its being ἄρτος ἀληθινός. Bread was understood mystically before ἐπιούσιος came into existence, and the most curious interpretations of the "strange word" (D. 228) lead only to such results as may be reached *more rabbinico* without it (p. 178). Tertullian makes *panem nostrum QUOTIDIANUM* mean Christ (p. 185).

The petition would doubtless soon have been spiritualised if nothing had been left of it but *Give us bread*. St James says that "wisdom" should be prayed for (i. 5), but does not say this of daily food (ii. 15). With reference to St John vi. 32 sq., notice the remark on Διψῶ (ib. xix. 28) in *The Spirit on the Waters* p. 255 "Nowhere in Christ's doctrine does the fourth Evangelist use *thirst* or kindred words (such as *bread, water, life, flesh, blood*) in any but a spiritual sense."

The American Revisers write on St Matthew vi. 11 "Let the marg. read Gr. *our bread for the coming day, or our needful bread*. So in Luke xi. 3." The one may be a paraphrase, the other a more exact rendering of the original which lies behind the Greek.

ἀπὸ τοῦ πονηροῦ] The obvious Biblical rendering of ἀπὸ τοῦ πονηροῦ is מַרְעֵה *a malo* (p. 188), cf. Job i. 1, 8 Vulg. recedens *a malo*, Sept. ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. A possible alternative is מַרְשֵׁע *ab impio*. The

word רָשָׁע (it is said) occurs about 300 times and "the LXX. render it by κακός, ἀσεβής, ἄδικος, ἀμαρτωλός, παράνομος, &c., but never by πονηρός." Exceptions to this are 2 Sam. iv. 11 ἀφ̄ τοις ἀνθρώποις ἀπέκτειναν ἄνδρα δίκαιον, Is. liii. 9 καὶ οὐτινὸν αὐτῷ ἀπέκτεινεν ἄνδρα δίκαιον, but as a rule πονηρός corresponds to רָשָׁע evil and not to רָשָׁע wicked. Compare Ps. vii. 9 Oh let πονηρία ἀμαρτωλῶν the evil of the wicked come to an end, Ps. x. 15 Break thou the arm of רָשָׁע וְרָעָם ἀμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ the wicked and the evil, Ezek. xviii. 20 רָשָׁע וְרָשָׁעַת רָשָׁע and the wickedness of the wicked *impietas impii annoemia anōmōs*.

The Hebrew for πονηρός being as a rule רָשָׁע evil, it may be thought that St Matt. xiii. 19 ἔρχεται οἱ ΠΟΝΗΡΟΣ (R.V. *the evil one*, A.V. *the wicked one*) καὶ ἀπίστει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ should be rendered as by Delitzsch וְבָא הָרָע כו' . It does not however appear that הָרָע was ever used quite in this way for the Evil One until the Greek Testament was translated into Hebrew. On the other hand actual Rabbinic usage as far as it goes favours the use of רָשָׁע in the required sense (p. 188), thus

בָּא רָשָׁע וְחַטָּף הַזָּרוּעַ בְּלִבְבוֹ.

A like expression would serve to render ὁ ἀνομος (cf. Ezek. *l.c.*) in 2 Thess. ii. 8, which Westcott and Hort connect with Is. xi. 4.

The Syriac versions render ἀπὸ τοῦ πονηροῦ by מִן בֵּישָׁא from the evil. This is also the most obvious expression for ἀπὸ τοῦ πονηροῦ in Jewish Aramaic, which may have been the original language of the Prayer; but it does not follow that in the earlier dialect it must have meant precisely the same as afterwards in Christian Syriac. By literal translation from the New Testament הָרָע is made to have a meaning which, so far as we know, it had not in genuine Hebrew, and the like may have happened to its Syriac synonym בֵּישָׁא (p. 187).

If the titles the Righteous One (p. 188 n.) and the Evil One are to be regarded as correlative, they are best accounted for as specialisations of the Biblical צדיק righteous and רָשָׁע wicked respectively. From this point of view the most natural Aramaic rendering of ὁ πονηρός is not בֵּישָׁא (D. 293) but רְשִׁיעָה (p. 140).

But the best Hebrew rendering of the ambiguous ἀπὸ τοῦ πονηροῦ is מֶרֶע (Aram. מִן בֵּישָׁא). This is found several times in the Bible in the phrase "depart from evil," רָע may denote an evil person or spirit, it is a name of "the imagination of man's heart," which is also πονηρία and ὁ πονηρός (pp. 147, 189), and it describes the evil way to be shunned according to sayings of the Jewish Fathers (p. 35) and the things deprecated as evil in Jewish Prayers*.

* See p. 129. 1—3 with the *Variae Lectiones* in Rabbinovicz ד"ס vol. I., and Heb. Auth. P. B. p. 7.

HEBREW TEXT
OF THE
SIX PERAQIM.

קונה שמים וארץ : יִשְׂרָאֵל מַנִּין דְכֹתֵיב עַד יַעֲבֵר עַמְךָ יְיָ עַד
יַעֲבֵר עַמָּךְ וְוּכְנִיתָ : וַאֲמֵר לְקָדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הַמָּה וְאַדִּירִי
כָּל חֲפֵץ בָּם : בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מַנִּין דְכֹתֵיב מִכּוֹן לְשִׁבְתָּךְ פָּעָלָת
יְיָ מִקְדָּשׁ אֲדֹנִי כּוֹנָנוּ יְדִיךְ : וַאֲמֵר וַיְבִיאָם אֶל גְּבוּל קָדְשׁוּ
הַר וְהַקְּנָתָה יְמִינָו :

י"א

כָּל מָה שְׁבָרָא^a הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ לֹא בְּרָאוֹ אֶלָּא
לְכָבוֹדוֹ שֶׁנָּאָמַר כָּל הַנִּקְרָא בְּשָׁמֵי וְלְכָבוֹדי בְּרָאתָיו יִצְרָתָיו
אֲפָعֵשִׁתָּיו : וַאֲמֵר יְיָ יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וְעַד : רַبִּי חַנְנָיא בֶּן
עֲקָשִׁיא אָמֵר רָצָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִזְכָּות אֶת יִשְׂרָאֵל
לְפִיכְךָ הַרְבָּה לְהֶם תּוֹרָה וּמְצֻוֹת שֶׁנָּאָמַר יְיָ חָפֵץ לְמַעַן צְדָקוֹ
יִגְדִּיל תּוֹרָה וַיִּאָדרֵר :

^a נ"ח וכולם לֹא בְּרָאָם הַקְּבָ"ה אֶלָּא לְכָבוֹדוֹ

סליק פרקא

درבי מאיר

ו

חמשה^א קניינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו ואלו הן תורה קניין אחד שמים וארץ קניין אחד אברהם קניין אחד ישראל קניין אחד בית המקדש קניין אחד : תורה מניין דכתיב יי' קני ראות דרכו קדם מפעליו מאו : שמים וארץ מניין דכתיב כה אמר יי' השמים כסאי והארץ הרים רגלי איה וזה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי : ואומר מה רבו מעשיך יי' כלם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייניך : אברהם מניין דכתיב ויברכחו ויאמר ברוך אברהם לאל עליון

א ד"ה ארבעה כדאיתך נס", סמכוון 66 Add. ולוז סמכים גראת סתלמוד (פק'יס דף פ"ז ע"ג) כך ישראל מהם בני בינוי בני אברהם יצחק ויוסף אחד מארבעה קניינים שכניתי בעולמי תורה קניין אחד דכתיב יי' קני ראות דרכו שמים וארץ קניין אחד דכתיב קונה שמים וארץ בית המקדש קניין אחד דכתיב הר זה קנחה ימינו ישראל קניין אחד דכתיב עם זו קנית. וב McClattch ג"כ נס' כסלק צפוק עד יעדור עיך כו' נזכרו ד' קניינים פהלו. חדל נספרי נס' פח' זפוק לה' תגמלו זהת לה מנה רק ג' סנקרחו קניין למקוס ופס תורה וישראל ובית המקדש. ובענין זה כתוב געל ספרות סמי'וקם לרצג'ס ואני אומר בשם שהספריו והມכלתא חולקים שזה אומר ג' וזה אומר ד' כך אפשר שהגדה שלישית חולקת לומר חמישה. וחלער ג"כ חמישה קניינים במחזוריים וכן מצאתי בחנאו דברי אליהו אברהם שהוא משתמש קניינים שקנה הקב"ה וראיתי במדרש של ר' שמעון (?) קרא בספר משל שמו שמי' קניינו של אברהם מדכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם אל תקרי בהבראם אלא באברהם זהו שאמר הכתוב ברוך אברהם וג' וכן פתרון המקרא ברוך אברהם לאל עליון הקונה אותו בדרך שקנה שמים וארץ עכ"ה. חדל ע"ד פפסט אין רחיה מעיקרה וזה רק לקניין סמי'ס וחרן וחדרס חי'נו מן סקניןיס וגהו פן זס ד' לפכ'יה ד' ספוק'ס סנו' זמכת פק'יס

לצדיקים כלם נתקיימו ברבי ובבניו : אמר רבי יוסי א' בן קסמא פעם אחת הייתה מהלך בדרכ ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום וההורתי לו שלום אמר לי רבי מאיוה מקום אתה אמרתי לו מער גדרה של חכמים ושל סופרים אני אמר לי רבי רצונך שתדרור עמו במקומנו ואני אתן לך אלף אלפיים דינרי זהבי ואבני טובות ומרגליות אמרתי לו אם אתה נותן לי כל כספ וזהב ואבני טובות ומרגליות שבועלם אני דרך אלא במקומות תורה וכן כתוב בספר תהילים על ידי דוד מלך ישראל טוב לי תורה פיך מאלפי זהב וכספ : ולא עוד ששבשת פטירתו של אדם אין מליון לו לאדם לא כספ ולא זהב ולא אבני טובות ומרגליות אלא תורה ומעשים טובים בלבד שנאמר בהתהלך תנחה אתך בשכבר תשמור עלייך והקיצות היא תשיחך : בהתהלך תנחה אתך בעולם הזה בשכבר תשמור עלייך בAKER והקיצות היא תשיחך לעולם הבא : ואומר לי הכספ וליה הזהב נאם יי' צבאות :

א בנו' נמנע תנייא אמר יוסי ולמי סוגה' גראיתו זו קודס ליעומן חמשה קניינים כו' כדלעיל הלא לך קרייו. ולחדר שיכס ר' ינאי עזץ צפראשו קפל' חנויות סגוח רוח נסחאות חלקות מן מגיהות עניין סקנין סקנין פקז'ס וגלותי מגיהות עניין ר' יומאי גן קסעה וממן עזיזות לפך וממן מגיהות סתיסן וממן מגיהות שמלר כל מה שברא הקב"ה בעולמו כו' נסוף עניין ר' יומאי גן קסעה וממן מגיהות נסוף פרק מס שמלר ר' חנניא גן עקשי וממן חיין מגיהות רק פסקה ר' חפץ כו'

ב בנו' זקן אחד

ג בנו' קפל' ושל סופרים

ד פ' זקן ואני אתן לך כמה כספ' וכמה זהב אל אם אתה נותן לי כל כספ' וכל זהב שבועלם אני דרך אלא במקומות תורה לפי ששבת פטירתו כו'. ולחדר' סוגה' ז' ספקois טוב לי כו' לי הכספ' כו'

אבות פרק ששי שננו חכמים

ובעלם הבא שנאמר כי חיים הם למצאים ולכל בשרו מרפא : ואומר רפאות תהיל שרך וشكוי לעצמותיך : ואומר עז חיים היא למחוקים בה ותמכה מאשר : ואומר כי לוית חזם לראש וענקים לגרנרטיך : ואומר תנתן לראש לוית חז עטרת תפארת תמנך : ואומר כי בירבו ימיך יוסיפו לך שנות חיים : ואומר ארך ימים ביוםינה בשמאולה עשר וכבוד : ואומר כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך :

ח

רבי שמעון בן יהודה^a משם רבי שמעון בן יהאי אומר הנוי והכח והעושר והכבוד והחכמה הוקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם שנאמר עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא : ואומר תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה : ואומר עטרת זקנים בני בני ותפארת בני אבותם : ואומר וחפירה הלבנה ובושה החמה כי מלך י' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד :

ט

רבי שמעון בן מנסיא אומר אלו שבעה מדות שננו חכמים

^a נ"ז בן מנסיא

^b קשייך סכדר כוונרו ט' ולפייכך יש מוחקין ט' מפן

נקנית באربיעים ושמונה דברים^a: ואלו הן בתלמוד בשמיעת האzon בעריכת שפטים בבין הלב באימה ביראה בעונה בשמהה בטהרה בשימוש חכמים בדקדוק חבירים בפלפול התלמידים בישוב במקרא במשנה במעט סהורה במעט דרכ ארץ במעט תענוג במעט שנה במעט שיחה במעט שחוק באך אפים בלב טוב באמנות חכמים בקבלת היסורין המכיר את מקומו והשמה בחלקו והעשה סיג לדבריו ואין מחזיק טובה לעצמו אהוב אוהב את המקום אהוב את הבריות אהוב את הצדקות אהוב את המישראלים אהוב את התוכחות ומתרחק מן הכבד ולא מנים ליבו בתלמודו ואין שמח בהוראה נושא בעול עם חברו ומכיריעו לכף זכות ומעמידו על האמת ומעמידו על השלום ומתישב ליבו בתלמודו שואל ומשיב שומע ומוסיף הלומד על מנת ללמד ולהלומד על מנת לעשות המחכים את רבו והמכונ את שמוועתו והאומר דבר בשם אומרו הא למדת כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאלה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדי:

ו

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה

^a י"ט מלופיס סונייס צגרקט חלו מ"ט פדריס וצקדורן ויא פלייס צנמג' נסס צגרקחות בכונת הלב בשכלות הלב. (ומקל' מלת בטהרה). בדוק חבירם. בישיבה. בדרך ארץ. אהוב אהוב משמח את המקום משמח את הבריות. ואין רודף אחר הכבד. ולא מנים ליבו בהוראה. ומתישב בתלמודו. שואל בעניין ומשיב כהלכה. והלומד ע"מ לעסוק. המחכם (צעניין סdagot). והמפני את שמוועתו. הא למדת שכל האומר דבר שלא שמע מפי רבו ע"ש רבו גורם לשכינה שתסתלק מישראל והאומר כי'

כמה וכמה שצרייך לנוהג בו כבוד ואין כבוד אלא תורה
שנאמר כבוד חכמים ינהלו ותמים ינהלו טוב : ואין טוב
אלא תורה שנאמר כי לך טוב נתתי לך תורה אל
תעזבו :

ד

כך היא הרבה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה
תשתה וועל הארץ תישן וחיה צער תחיה ובתורה אתה עמל
אם אתה עשה כן אשريك וטוב לך אשريك בעולם הזה וטוב
לך לעולם הבא :

ה

אל תבקש גדרלה לעצמך ולא תחמוד כבוד יותר מלמודך
עשה ואל תתאה לשלחנים של מלכים שלוחן גדול
שלחנים וכתרך גדול מכתם ונאמן הוא בעל מלאכתך
шибלים לך שכר פעלתך

ו

גדולה תורה יותר מן הכהנה ומן המלכות : שהמלכות
נקנית בשלשים מעלות והכהנה בעשרים וארבעה ותורה

א נ"ז אלא לחכמים וחולי זכי פנכו. וככ"ז Add. 667 נמנע אלא חכמה

ב נ"ז תהא

ג ס"ז ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך (ומס' מלה עשה) וכי' נקפר לך
למס' ל מפרולוג ואל תחמוד שום כבוד יותר כי בלמוד שלך יש לך כבוד ד'
שהוא עקר הכבוד כמו שאמר לעלה כבוד חכמים ינהלו. וככ"ז Add. 667
פרק ג' סמלות יותר מלמודך עשה

ב

אמר רבי יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכrhoת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה שבל מי שאינו עוסק בתורה נקרא נזוף שנאמר נום זהב באף חזיר אישת יפה וסרת טעם : ואומר והלחת מעשה אליהם מה והמכתב מכתב אליהם הוא חרות על הלחת אל תקרא חרות אלא חרות שאין לך בן חוריין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה וכל מי שעוסק בתלמוד תורה הרי זה מתעללה שנאמר וממתנה נחליאל ומנהליאל במוות :

ג

הולם מחברו פרק אחד או הלהכה אחת או פסוק אחד או דבר אחד אףיו אותן אחתי צרייך לנגן בו כבוד שכן מצינו בדור מלך ישראל שלא למד מהיתפל אלא שני דברים בלבד קראי רבו אלו ומידעו שנאמר אתה אנוש בערבי אלו ומידע : והלא דברים קל וחמר ומה דוד מלך ישראל שלא למד מהיתפל אלא שני דברים בלבד קראי רבו אלו ומידע הולם מחברו פרק אחד או הלהכה אחת או פסוק אחד או דבר אחד אףיו אותן אחתי על אחת

א אמר מל נזוף הוא נוטריקון של נום ואפ

ב נ"ח ואם הנשים דעתו הקב"ה משפילו שנ' ומבמות הגיא

ג נס"ח לך נמנח כחן או פסוק אחד או דבר אחד (או) אףיו אותן אחתי

ד נ"ח עשו

ה נס"ח קסר והלא דברים ק"ז כי עד מלת ומידעו

פרק ששי

הוא פרק קניין התורה

כל ישראל וכו'

א

שנו חכמים בלשון המשנה ברוך שבחר בהם ובמשנתם :
רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים
הרבבה ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו נקרא
רע אהוב אהוב את המקום אהוב את הבריות משמה את
המקום משמה את הבריות ומלבשתו ענוה ויראה ומברתו
להיות צדיק חסיד ישר ונאמן ומרחクトו מן החטא ומרקבותו
ליידי זכות ונחנין ממנו עזה ותושיה בינה וגבורה שנאמר ל'
זה עזה ותושיה אני בינה לי גבורה ונותנת לו מלכות ומלך
וחקר דין ומגליון לו רוי תורה ונעשה בمعنى שאין פוסק ב'
וכנחר שמתגבר והולך והוא צנוע וארדי רוח ומוחל על
עלבונו ומגדלו ומרוממותו על כל המעשים :

א ד"ה ומגליון לו מן השמים

ב ד"ה בمعنى המתגבר (ע' פ"ב מ"ז) שאין פוסק את מימי

ג ד"ה המתגבר בעלי מלחת והולך

ד ד"ה ושפלה. [ו"ג ויהא תחת והוא]

ה ד"ה המעשים כולם

תוספת

הוא (ד"ח שמו אל הקטן) היה אומר בן חמיש שנים ל McKרא
בן עשר שנים למשנה בן שלש עשרה למצות (ד"ח למציה)
בן חמיש עשרה לתלמוד (ד"ח לנמרא) בן שמנה עשרה לחפה
בן עשרים לרדוף בן שלשים לכח בן ארבעים לבינה בן
חמשים לעצה בן ששים לokane בן שבעים לשיבה בן שמונים
לגבורה בן תשעים לשוחה (ד"ח לשוחה) בן מאה כאלוי מות ו עבר
ובטל מן העולם :

המזהיר כוז חע"פ סנכלל במקצת חכיות ונמנח הוא קודס למחומר וכן בג
בג והוא כהן גרכז ספירים חיינו בלחמת מין במאצנה. וצעניין זה חמר חכרבנה אל
כפי מה שנמצא במשניות היישנות הספרדיות במאמרים האלה נשלמה (מסכתא)
ר"ל מאמר בן בג בג ומאמר בן הא הא לפום צURA אגרא אבל במשניות אשר
אתנו פה היום נמצא עוד מאמר בן חמיש ל McKרא וכו' ע"כ. וחק"כ חמר סקנס
זה ספרך ו' חיינו פוך מקצת חכיות חכל מפני שנחטא המנהג לקוראו
ונם לשליות המלאכה החטסקתי ג"כ בפירושו. ונס חני הצעיר חעסה כמו כן

ל

ר' יהודה בן תימא אומר هو עז כנמר וכל בנסר ורץ
כatoi וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים :

לא

הוא היה אומר עז פנים לנוהנים ובוש פנים לגן עדן יהי
רצון מלפניך יא אלהינו ואלהי אבותינו שתבנה עירך בימינו
ותן חלקינו בתורתך :

לב

בן בוג בוג אומר הפוך בה והפוך בה דכולה בה וכולד
בה ומינה לא תועוי שאין לך מידת טובה ממנה :

לג

בן הא הא אומר לפום צערה אגרה :

חסלה אבות פרקים ה :

א נס"ח ספר ר'

ב נס"ח ובודחת

ג נס"ח שיבנה בית המקדש במהרה. ובקנת הקפראים קסר כל שמחיער
יה רצון כו'

ד נס"ח והפיך וו"ג והפוד

ה סכי גרכינן. ע' פרוש זלזון חנגולית

ו נס"ח תזוז

כ"ח

כל שיש בו שלשה דברים^a תלמידו של אברהם ושלשה דברים^b תלמידו של בלעם :

כ"ט

עין טובה ונפש שפלה ורוח נמוכה^c תלמידו של אברהם עין רעה ונפש רחבה^d ורוח גבואה^e תלמידו של בלעם ומה בין תלמידו של אברהם לתלמידיו של בלעם תלמידיו של בלעם יורדים לגיהנום^f שני אתה אליהם תורידם לבאר שחת^g אבל תלמידו של אברהם יורשין גן עדן^h שני להנחיל אהובי יש ואוצרותיהם מלא :

א כ"ח כל מי שיש בידו ג' דברים הללו

ב כ"ח מהתלמידו כהן ולטמן כט' כ"ט

ג כ"ח אברהם אבינו כהן ולטמן וכמו כן נוקף כנו הרישע לטמע

ד כ"ח וג' דברים אחרים

ה כק"ח נמנח עניין הרוח קודס לעניין הנפש

ו כ"ח קצחה

זenna חקר טזוכיר סס בלעם פתח כמה דמייס ומקץ לו לרשות עניין קלחתס סל רסעים ולח"כ קזר וזכר ברכת הגדיקיס כיוון שאין רצונו לקיים חלק בגדיריס טובים וזוז הגרמא טנכונה חע"פ' סגראוב סקפריס נוצר עניין בני חנרטס גרייטח ועניין בני גלעס צמייח

ח בק"ח נוקף יורשין בארשחת וצקפריס ברכת כתיב יורשין ניהנים ויורדים

לבאר שחת

ט ל"ג אנשי דמים ומרמה לא יחצוי מיהם ואני אבטח לך

כ"ח אוכליין בעולם הזה ונוחlein לעוה"ב תחת יורשין גן עדן

כ"ג

אי זו היא אהבה שהיא תלולה בדבר זו אהבת אמן
ותמר ושהינה תלולה בדבר זו אהבת דוד ויוהונתן :

כ"ד

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה
לשם שמים אין סופה להתקיים :

כ"ה

אי זו היא מחלוקת שהיא לשם שמים^א מחלוקת שמאית
והללוב ושאינה לשם שמים זו מחלוקת של קרח^ב :

כ"ו

כל המזוכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא
את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה :

כ"ז

משה זכה וויבח את הרבים זכות הרבים תלולה בו שני
צדקה יזו עשה ומשפטיו עם ישראל^ג :

א נס"ח נומך זו

ב נס"ח מחלוקת הלל ושמאי

ג נס"ח קרח (וכל) עדתו

ד נס"ח חטא הרבים תלוי בו ואין

ה ספר עניין ירעס וזק טוח : ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא הרבים
תלוי בו שני על חטא ירבעם בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל :

אבות

פרק חמישי

בעשרה

י"ט

ארבע מידות בנותני צדקה רוצה שיתן ולא יתנו אחרים
עינו רעה בשל אחרים שיתנוו' אחרים והוא לא יתן עינו רעה
בשלו יתנו' ויתנו' אחרים חסידaldi יתנו' ולא יתנו' אחרים
רשע :

כ

ארבע מידות הולכי בית המדרש הולך ואיןו עושה
שכר הליכה בידו הולך ועשה חסיד לא הולך ולא עושה
רשע :

כ"א

ארבע מידות ביושבי לפני חכמים ספוג ומשפרק משמרת
ונפה ספוג שהוא סופג את הכל משפרק שהוא מכנים בו
ומוציא בו משמרת שהיא מוציאה את היין וקולטה את
השמרים נפה שהיא מוציאה את הקמח וקולטה את הsaltת :

כ"ב

כל אהבה שהיא תלולה בדבר בטל דבר ובטל אהבה
ושאיתנה תלולה בדבר אינה בטלת לעולם :

א כ"ח ולא

ב כ"ח שיתנו

ד כ"ח לא

ה פקרס מדח חחת מן ס"ר וזו כיון: עושה ואיןו הולך שכר מעשה (כ"ח
עשיה) בידו. ויב"ג בהולכים לבית כו'

ו כ"ח ביושבים

ח הנס נקפר נחלת הזכות הנ"ל נפק סדר ממתקיות ונזכר ענין סמחלוקת

קדוס לענין טהרה

ט כ"ח עולמית

טז

ארבע^א מידות באדם האומר שלי ושלך שלך מדה
בינויו ויש אומריך מדה סדום שלי ושלך ושלך שלי עם
הארץ שלי ושלך חסיד שלך ושלך שלי רשות :

י"ז

ארבע^א מידות בדיעות נוח לבועם ונוח לרצות יצא שברו
בהפסדו קשה לבועם וקשה לרצות יצא הפסדו בשברו קשה
לבועם ונוח לרצות חסיד נוח לבועם וקשה לרצות רשות :

י"ח

ארבע מידות בתלמידים מהירה לשמעו וממהר לאבד
יצא שברו בהפסידו קשה לשמעו וקשה לאבד יצא הפסידו
בשברו מהיר לשמעו וקשה לאבד חכמי קשה לשמעו וממהר
לאבד זה חלק רע :

א ד"ה ארבעה

ב כנ"ה נסף זו

ג כנ"ה נזכרה מדת עס החרן גריש כל מידות
ד ר"ל שלי ושלך שלך כי ואולי זה עיקר כיון סקגור הפסון יורה ליטען
הנרגש. אבל בכל הקפירים נמנע כהן שלי ושלך ושלך ושלך וכמו כן להן נמנע
שלך שלי ושלך תחת שלך ושלך שלי
ה ד"ה מהיר כהן ולקמן
ו ד"ה זה (ס"ה זו) חלק טוב

י"ג

חַרְבָּ בָּא לְעוֹלָם עַל עֲנֵי הַדִּין וְעַל עִיוֹת הַדִּין וְעַל הַמָּרוּם^a
בְּתוֹרָה שֶׁלֹּא כְּהַלְכָה

י"ד

חַיָּה רָעָה בָּאָה לְעוֹלָם עַל שְׁבֻועָת שֹׂוא וְעַל חִילּוֹל הַשֵּׁם
גָּלוֹת בָּא לְעוֹלָם עַל עֲבוֹדָה זָרָה וְעַל גָּלוּי עֲרֵיות וְעַל שְׁפִיכּוֹת
דָּמִים וְעַל הַשְׁמַט הָאָרֶץ^b :

ט"ז

בְּאַרְבָּעָה פְּרָקִים^c הַדָּבָר מְרוּבָה בְּרַבִּיעִית בְּשִׁבְיעִית בְּמָוֹצָא
שִׁבְיעִית וּבְמָוֹצָא הַחֲגָ שְׁבָכָל שְׁנָה^d בְּרַבִּיעִית מִפְנֵי מְעַשֵּׂר עֲנֵי
שְׁבָשְׁלִישִׁית בְּשִׁבְיעִית מִפְנֵי מְעַשֵּׂר עֲנֵי שְׁבָשְׁשִׁית וּבְמָוֹצָא
שִׁבְיעִית מִפְנֵי פִּירֹת שִׁבְיעִית וּבְמָוֹצָא הַחֲגָ שְׁבָכָל שְׁנָה^e מִפְנֵי
גָּזָל מְתָנוֹת עֲנֵים :

a נ"ח חַרְבָּ בָּאָה כֵּי וְעַל הַמָּרוּם פְּנִים כֵּי ע' פ"ג מ' י"ז. וְעַל סְכוֹס
סְמִסְנִיּוֹת נְדָפּוֹס וְס' ע' קְדֻמָּתִי נְלָסָן חִנְגָּלִית
b נ"ח גָּלוֹת בָּא לְעוֹלָם עַל שְׁפִיכּוֹת דָּמִים וְעַל שְׁמִיטָה הָאָרֶץ וְעַל גָּלוּי
עֲرֵיות וּמְקָרְרוֹ שְׁתְּכוֹת עַל (עֲוֹבָדָי) ע' וְחוּלָי וְזֶה חַנְכָּן כַּיּוֹן שְׁעִנִּין ע' כְּגַר נְרָמָן
כָּלֵל חִילּוֹל הַשֵּׁם

c נ"ח דְּבָרִים

d נ"ח מִתְרָבָה

e נ"ח שָׁנָה וּשָׁנָה

i נ"ח שני

לפני מי שנדול^א ממוני בחכמָה וְאַינוּ נכנס לתוכָךְ דברי חבירו
וְאַינוּ נבהל להшиб שואל כהלה ומשיב בעניין^ב ואומר על
ראשון ראשון ועל אחרון אחרון על מה שלא שמע אומר לא
שמעתי ומודה על האמת וחלוփיהן בגולם :

י"א

שבעה מני פְּרֻעֲנִית בְּאַין עַל שְׁבָעָה גּוֹפִי עֲבִירָתִי מִקְצָתָן
מַעֲשָׂרִין וּמִקְצָתָן שָׁאַינְנוּ מַעֲשָׂרִין רָעֵב שֶׁל בָּצָורתָבָא מִקְצָתָן
רָעֵיבִים וּמִקְצָתָן שְׁבָעִים גָּמָרוּ שֶׁלָּא לְעֵשֶׂר רָעֵב שֶׁל מַהוּמה
וּשֶׁל בָּצָורה בָא וְשֶׁלָּא לִיטֹול הַלְהָיָה רָעֵב שֶׁל כְּלִיָּה בָא :

י"ב

דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו
לבית דין ועל פירות שביעיות :

א' נ"ח בפני מי שהוא גדול

ב' בחכמה ובמנין. כך גרסתו נרוץ ספורייס חכל קנתן שקרו כתנות
סחלו למגלי

ג' נ"ח שואל בעניין ומשיב כהלה. וסנה נספר נחלת חכמת לר^ד, חדרנן אל
כתיב שואל ומשיב שומע ומוסיף שואל בעניין ומשיב כהלה

ד' נ"ח באין לעולם

ה' נ"ח עבירה

ו' נ"ח אין

ז' נ"ח בצורת באה (כהן ולעיל) ושלא ליטול את הלה

ח' שבעה מני פורענות באין על שבעה גופי עבירות מיקצתן רעבים ומיקצתן
שבעים גמוּרוּ שלא לעשר רעב של כליה באה : כך גרטת מסנה זו בכ"ז

שםקוטן Add. 667

ט' נ"ל שביעית. ט' מ' ט"ז פרק ז

מריח בשר הקדש ולא הפריח בשר קדש^a מעולם ולא אירע
קרי לכהן גדול ביום הכפורים ולא נראה זבוב בית המטבחים
ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים ולא
כיבו נשמים את המערכת. ולא ניצחה הרוח את עמוד
העשן עומדים צפופים ומשתחוים רוחחים ולא הוזיק נחש
ויקרב בירושלים ולא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאליין
בירושלים :

ט

עשרה דברים נבראה בין השימושי פי הארץ ופי הבאר
ופי האتون והקשת והמן והמתה והשמיר והכתב והמכתב
והלוחות ויש אומרים אף המזיקים וקבורתו של משה וายלו
של אברהם אבינו ויש אומרים אף צבת בצת עשויה :

י

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם החכם אין מדבר

- a נ"ח ולא התייעץ בשר הקדש
- b לפ' רוג כספריס זה כו' מקוס סטאלר חנ"ל ולא נראה זבוב (ב)בית המטבחים. ויש סנויס חקליס נסדור סנקיס
- c יש סכוות בכחן כי סנה נפרק קמל דיווח קתני מסנה זו ולכך קתני נסנה סנקיס ולא כבו גשםים ולא נצחה הרוח חכל מוקפין להו מגדייתך ע"ז.
- d נ"ח אש של עצי (ס"ח שעל גבי) המערכת
- e נ"ח בירושלים מעולם כי בשועלין לירושלים
- f נ"ח נסוכחות נסוף בערב שבת צין כחן בין להן חסר מלת השימושות
- g נ"ח נסוף (עם חשיכה) ואלו הן
- h נ"ח העשויה
- i נ"ח נאמרו בגולם

ד

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכוולם להודיע
כמה היא חיבתו של אברהם אבינו :

ה

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה ב על הים :

ו

עشر מכות הביא הַקְבָּה על המצריים במצרים ועשדי על
הים :

ז

עשרה ב נסיונות ניסו אבותינו את המקום במדבר שני וינסו
אותו זה עשר פעמים ולא שמעו בקולו :

ח

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא הפליה אשא

א כנ"ח כסיר היה ב כ"ח (ו)עشر תח' (ו)עשרה

ב כ"ח ועשרה ובקעת ספירים כסיר' מסנא זו

ד כך גרכו גמכת יומא דף כ"ח ע"ח חכל גelog ספירים כתיב נעשו

לאבותינו כדלעיל

ה כ"ח במקדש

ו סנה ככ"י, סנ"ל (המסוין 66 Add.) מנוחתי דבריס סלאו כסויתן :

לא הפליה כ' כבר פרשתין היטב במסכ' יומא בפר' ראשון עכ"ל. ויס
לטול למי ספרות שנרמו כהן

פרק חמישי

א

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה תלמוד לומר והלא
במאמר אחד היה יכול להבראות אלא להיפרע מן הרשעים
שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות וליתן שכר טוב
לצדיקים שמקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות :

ב

עשרה דורות אדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים
לפניו שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שה比亚 עליהם
את המבול :

ג

עשרה דורות מנה ועד אברהם להודיע כמה ארך אפים
לפניו שכל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שבא אברהם
אביינו וקבעי שכר כולם :

א כנ"ח קפל היה

ב כ"ח ובאין תחת לפניו

ג כ"ח (את) מי המבול

ד כ"ח וקבע עליו

ל"ב

אל א' יבטיחך יצרך ששאל בית מנוס ב' שעל כרחך אתה
נווצר וועל כרחך אתה נולד וועל כרחך אתה חי וועל כרחך
אתה מת ב' וועל כרחך אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך
מלך המלכים הלקבה :

- א' ב"ח נמיה ואל ונככלו מצנָה זו וסקודמת חליס צמוניה חחת
- ב' ד"ח שיש בשאל בית מנוס לך
- ג' י"ג נסדר פוך וע"ב אתה מת וע"ב אתה חי

כ"ט

ל"א אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו יש קנקן
חדש מלא ישן וישן שאפי' חדש אין בו :

ל

ר' ליעור הקפר אומר הקנאה והתאה והכבד מוציאין את האדם מן העולם :

ל"א

הוא היה אומר הילודים למות והמתים להחיות ויהחיהם לידון לידע להודיע ולהודיע ולהודיע שהויא היוצר והוא הבורא והוא המבין והוא הדין והוא עדי והוא בעל דין והוא עתיד לדין שאין לפניו לא עולה לא שכחה לא משוא פנים ולא מכח שוחרד שהכל שלו ודע שהכל לפי חשבונם :

א נ"ח רבי מאיר. ו"ג לפון מלא יין ישן וישן אפילו כו'

ב נ"ח לחיות

ג ס"ג לידע ולהודיע ולהודיע דע

ד נ"ח שהוא אל הוא

ה נ"ח הוא העדר

ו נ"ח ליתן דין תחת דין. ו"ג לדון (ברוך הוא)

ז נ"ח משא

ח נק"ח קבר שהכל שלו

ט נ"ח שהכל בא בחשבון (נ"ח לידי חשבון)

כ"ז

שמעאל הקטן אומר בונפל איבך אל תשמה ובהכשו
אל יגלו לך^a:

כ"ז

אלישע בן أبيה אומר הלמד ר' ילד למה הוא דומה
לדיו כתובה על ניר חדש והלמד זקן ומה הוא דומה לדיו
כתובה על ניר מחוק:

כ"ח

ר' יוסי בני יהודה איש כפר הברי אומר הלמד מן
הקטנים למה הוא דומה לאוכל ענבים קחות ושותה יין מגתו
והלמד מן הוקנים למה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות
ושותה יין ישן:

a גelog ספירים כתיב פן יראה יי' ורע בעינו והשיב מעליו אףו. ויס
דולסין בכון חרון אףו לא נאמר אלא אףו מלמד שמוחלי לו כל עונתו חכם
ספורי ממשנה סמדייקיס לא תמן דבר מוז כי חס ספקון כמו ש��וד מצל
דרסה כלל (ע' נחלת חכמת לדון ינחק חדרבנהל)

ב' כ"ח אבואה

ג' כ"ח הלומד תורה

ד' כ"ח בר ו'ג בר'

כ"ב

ר' מתיה^א בן חרש אומר הוּי מקדים לשלוּם כל האדם^ב
והוּי זنب לאריות ולא^ג ראש לשועלים :

כ"ג

ר' יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוודוד לפני העולם
הבא התקין עצמן לפרוודוד כדי שתכנם לטרקלין :

כ"ד

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים
בעולם הזה מכל ח'י העולם הבא יפה שעה אחת של קורת
רוח בעולם הבא מכל ח'י העולם הזה :

כ"ה

ר' שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חבריך בשעת
כעסיו ואל תנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו
בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו :

א נ"ח ר' מתתיה

ב נ"ח בשלום כל האדם ו"ג שלום לכל א'

ג נ"ח ואל תה

ד נ"ח (ו) התקין עצמן בפרוסדור

ה נ"ח ויפה

ו כך הגרמך גס כן ככ"י פנו' (המקומין Add. 667)

י"ח

ר' יהודה אומר הוּי זהיר בתלמוד ש愬נת תלמוד עולה
ונדרן :

י"ט

ר' שמעון אומר שלשה כתרים הן כתר תורה וכתר כהונה
וכתר מלכיות וכתר שם טוב עולה על גביהם :

ב

ר' נהראיב אומר הוּי גולה למקום תורה ולא תאמר היא
תבוא אחרי שחביריך יקימוה בידך ולא בינהך אל תשען :

כ"א

ר' ינאי אומר אין בידינו לא משלות הרשעים ואף לא
מיסורי הצדיקים :

א ד"ה בלמוד ש愬נת למוד

ב נמנח בסכת דף קמ"ז ע"ב : תנא לא ר' נהוראי שמו אלא ר' נחמייה
שמו ואמרי ליה ר' אלעזר בן ערך שמו ולמה נקרא שמו ר' נהוראי שמנהייר
עינוי חכמים בהלכה ע"כ . עוד בערובין דף י"ג ע"ב : תנא לא ר' מאיר
שמו אלא ר' נהוראי שמו ולמה נקרא שמו ר' מאיר עינוי חכמים בהלכה
ולא נהוראי שמו אלא ר' נחמייה שמו ונ'

ב ד"ה שהיא תבא אחריך או (ש)חבריך כי

ד ד"ה הוא היה אומר ה ד"ה מיסורי של צדיקים

בטילים הרבה^a ואם عملת בתורה יש לו^b שכר הרבה
ליין לד :

ט'ז

ר' ליעור בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קנה^c לו
פרקלית אחד והעובר עבירה אחת קנה^c לו קטיגור אחד
תשובה ומעשים טובים כתרים לפני הפורענות :

ט'ז

ר' יוחנן הסנדלר אומר כל כניסה שהיא לשם מצוה^d
סופה להתקיים ושאינה לשם מצוה אין סופה להתקיים :

י'ז

ר' לעזרה אומר יהי כבוד תלמיד חביב עלייך כבוד
חבירך וכבוד חברך כמוראי רברך ומוראה רברך כמוראה
שמים :

א גנ"ה נספַּף כננדך

ב גנ"ה חמץ לו

ד ג"ה שמים

ג ג"ה קונה

ה גנ"ה נספַּף בן שמווע

ו ג"ה רלה נחות לsoon הטע נחנכה זו סכל מהלער תלוי נטפניאו וחין ספק
כיניס ולו^e ג כבוד עצמן (ג"ה כשלך) כי לפיא זה יסיק נרוֹף וצנור גין
כל מהלער ומחלער
ז ג"ה כבוד

אבות פרק רביעי בן זומא

י"א

ר' ישמעאל אומר החושך^a עצמו מן הדין פורק ממנו
איבה ונול ושבועת שוא והגס לבו בהוראה שוטה רשות
ונם רוח :

י"ב

הוא היה אומר אל תהי דן יהידי שאין לך יהידי אלא
אחד ולא תאמר קיבלו רעמי שהן רשאין ולא אתה :

י"ג

ר' יוחנן^b אומר כל המקים את התורה מעוני סופו
לקיימה מעישר וכל המבטל את התורה מעישר סופו
לבטלה מעוני :

י"ד

ר' מאיר אומר הוי מעט עסקי ועסוק בתורה ותהייה
שפלו רוח בפני כל אדם ואם ביטلت^c מן התורה יש לך

א כ"ח ר' שמעון אומר כל החושך. ו"ג ר' ישמעאל בנו כי

ב כ"ח קבלו

ג כ"ח יונתן

ד כ"ח מעט בעסק

ו כ"ט בטלת

ה כ"ט והוא

ח

ר' ישמעאל בנו^a אומר הלמד על מנת ללמד מספיקין ב' בידו ללמידה וללמוד הלמד על מנת לעשות מספיקין בידו ללמידה וללמוד^b וולעשות :

ט

ר' צדוק אומר אל תעשי עטרה להתגדל בהן ולא קרדום לאכלי מהן וכך היה הلال אומר ודי אשתמש בתגא חלף הא כל הנאות מדברי תורה נטל חייו מן העולם :

ו

ר' יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות :

א כנ"ח קפל בנו

ב סנה מגינו צפروس סמיוחם לרשות^c : וכי גרים אין מספיקין בידו ללמידה וללמוד עכ"ל. וחולי זה הסכון כי סמיעין חע"פ ללמד לחקרים וחיננו מוקש לעשות חין מכמתו מתק"ימת

ג כנ"ח נופך כהן לשומר

ד כנ"ח נופך כהן תלמידי חכמים. ו"ג אל תפרוש מן הצבור כו' ח לפ"י קנת כספים מדגר בלאזון ייחד כהן ולquamן דחוימרו אל תעשה וג

י כהן פוח בליך ו"ג. וכנ"ח נמנח לאכול ממנה. ו"ג לחפור בה(ם)

ו כנ"ח הוא (למדת) כל הננהנה

ד

אי זה הוא מכובד המכבר את הברית שן כי מכבדי
מכבד ובועז יקלו :

ה

בן עזאי אומר هو רץ למצוה קלה ובורח מזע העבירה
שמזכה גוררת מצווה ועבירה גוררת עבירה ששכר מצווה
מצוה ושכר עבירה עבירה :

ו

הוא היה אומר אל תה בז לבל אדם ואל תה מפליג
לבל דבר שאין לך אדם שאין לך שעה ואין לך דבר שאין
לו מקום :

ז

ר לוייטס איש יבנה אומר כל המחלל שם שמים בפרט
נפרעין ממנו בגלו אחד שונג ואחד מויד בחילול השם :

א כנ"ח נופף כלון כבאהמורה וע' פ"ג מ"ח

ב כ"ח וברח

ג בכל הקפלייס יט כלון סתי מסניות וחלו סן : ר' לוייטס איש יבנה אומר
מאדר (מאדר) הו שפל רוח (בפני כל האדם) שתקות אנווש רמה : ר' יוחנן בן
ברוקה אומר כל המחלל וג' :

ד כ"ח אחד בשונג ואחד במOID ולו נמנע בחילול השם

פרק רביעי

א

בן זומא אומר א' זה הוא חכם הלמד מכל אדם ב'
שנ' מכל מלמדיו השכליות :

ב

אי זה הוא ניבור הכבוש את יצרו שנ' טוב ארך אפים
מגבור ומושל ברוחו מלוכד עיר :

ג

אי זה הוא עשיר השמה בחלוקת שנ' גיע כפיך כי
תאכל אשריך וטוב לך אשריך בעולם הזה וטוב לך בעולם ה'
הבא :

א' נ"ח איזהו כלן ובמפניות סחירות ב' נ"ח קפל אדם
ב' נ"ג כי עדותיך ונ' ד' כך פול נ"ח יוד
ה' נ"ח לעולם וכמו כן נתקלפו כתובות ב' ול' נ"ח נקודות מקומות

יעוקרתו והופכתו על פניו ובלב שמעשו מרובים מהכמתו
למה הוא דומה לאילן שענפיו מעוטים ושרשיו מרובים
אפילוי כל הרוחות באות עליו אין מזיותו אותו מקומו :

כ"ח

ד לעזר הסמה אומר כי נדה הון חן גופי
תורה הלוות תקופות וגימטריה פרפראות להכמה :

א שני והיה בערבה ולא יראה כי יבוא טוב ושכנן חוררים במדבר
ארץ מלחה ולא תשב : פמק וס נומך לרחיש נקרנה פפריס

ב נ"ח אבל כל

ג נ"ח מועטין

ד נ"ח שאfilו כל הרוחות שבועלם באות ונושבות בו אין מזיות (נ"ח
מזים) אותו מקומו שני והיה בעין שתול על (פלני) מים ועל יובל ישלח
שרשיו ולא יראה כי יבא חם והיה עליו רענן ובשנת בצרת לא יdag ולא ימש
מעשות פרי

ה ר"ל הסמה וכן נמקת תרומות פ"ג מ"ה ומפורש טעם סס הנקס
זה בוקרי רגה אחרי מות פ' כ"ג. ול"ג בן (נ"ח בר) הסמא

ו נ"ח קמרא מלת תורה

ז נ"ח וגימטריאיות גלazon רכיס

ח נ"ח פרפריות. כן גרכת שערכן. ולח"ג פ"ג גלazon יוני עגולה ססאל
הכניות קווניות הסכמה החמיה טהיר כמלכו ונקיות תוך העגולה

והיר כותבת וכל הרוצה ללוות בא ולזה וhuban מחורי
תמיד בכל יום ונפרעים מן האדם לדעתו ושלא לדעתו
ויש להם על מה שיכמכו והדין דין אמרת והכל מותקן
לסעודה :

כ"ז

ר לעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ
אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין חכמה אין
יראה אם אין יראה אין חכמה אם אין דעת אין בינה
אם אין בינה אין דעת אם אין קמה אין תורה אם אין
תורה אין קמה :

כ"ז

הוא היה אומר כל שחכמתו מרובה ממעשו למה הוא
דומה לאילן שענפיו מרובי ושרשיו מעוטים וחרוח באתה

א כ"ח יבא וילוח. ו"ג וכל הרוצה ליטול בא ונוטל. וכמ"ה קקר מהלמר

לגמר,

ב כ"ח מחוריין תדר

ג כ"ח מדעתו

ד כ"ח שיכמכו

ו נק"ה נתקלף סדר מהלמרס כל מסכת זו. וככ"י סנו' (Add. 667)
מנחתי : אם אין דרך ארץ אין תורה אם אין תורה אין חכמה אם אין חכמה
אין יראה אם אין יראה אין בינה אם אין בינה אין דעת אם אין דעת אין
קמה אם אין קמה אין תורה

ח כ"ל באה

ז כ"ה מועטין

אבות

פרק שלישי

עקבה

כ"ב

חביבין ישראל שנקרו בנים למקומות חיבת יתרה
נודעת להם שנקרו בנים למקומות שני בנים אתם ליוון
אליהם :

כ"ג

חביבין ישראל שנית להם כליג' שבו נברא העולם
חיבת יתרה נודעת להם שנית להם כליג' שבו נברא
העולם שני כי לך טוב נתתי לכם תורה אל תעוזבו :

כ"ד

הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נרוון והכל
לפי המעשה :

כ"ה

הוא היה אומר הכל נתון בעירבון והמצודה פרושה
על כל החיים החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקם פתוחה

א בנו קמר למקומות

ב בנו קמר כהן שנקרו בנים (למקומות)

ג נז כלי חמדה כהן ולטאן

ד בנו קמו כהן התחבות שבו נברא העולם

ה בנו קמר כהן חמלה שנתן להם כליג' (חמדה) שבו נברא העולם

ו נז לפי רוב המעשה. וכמפר לחך מניינו לא הכל לפי רוב המעשה.

ו ג אבל לא ע"פ המעשה

ח נז פתוח

ו נז ומצודה פרוסה

י"ח

ר' ישעיאל אומר הו' קל ראש ונוח תשchorot^a והוא
מקבל את כל האדם בשמחה :

י"ט

רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש מרגילין את
האדם לעורה^b :

ב

הוא היה אומר מסורות^c סיג לתורה נדרים סיג
לפרישות סיג לחכמה שתיקה :

כ"א

הוא היה אומר חביב אדם שנברא בצלמי שן כי
בצלם אלhim עשה את האדם :

א' בכל קפريس מניינו כהן הו' קל בראש ונוח תשchorot ויס פרושיס
זוניס על מזכה זו ונ"ע

ב' נ"ח מרגילין לעורה (ס"ח לדבר עבירה)

ג' נ"ח מסורת גלsson י'יד ועוד נקשור שתיקות הוא היה אומר

ד' קפל כהן מעשרות סיג לעוישר

ה' נ"ח חיבה יתרה נודעת לו (שנברא בצלם אלhim). וו"ח טהין רחיכ
ממקראי ספק נ"ס סודיע למס חדס סגנרא גנלו עד סנה נס ונאמר לו שפרק
דם האדם באדם דמו ישפרק כי בצלם אלhim עשה את האדם ומ"ע לו נודעת
נס זו להדר (ע"ז רך חייס מהר"ל מפרהג)

י"ד

הוא היה אומר כל שמעיו מרובים מהכמתו חכמו
מתיקימת וכל שחכמו מרובה מעשו אין חכמו
מתיקימת :

ט"ו

הוא היה אומר כל שרוח البرיות נוחה ממנו רוח
המקום נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה ממנו
אי רוח המקום נוחה הימנו :

ט"ז

ר' דוסא בן הרכינס אומר שנית שחרית ויין של
צחריים וشيخת הילדים וישיבת בתים כנסיות של עמי הארץ
מציאין את האדם מן העולם :

י"ז

ר' ליעזר המודיע אומר המחלל את הקדשים וה מבוה
את המועדות וה מפר בריתו של אברהם אבינו וה מגלה
פניהם בתורה אף על פי שיש בידו מעשים טובים אין לו
 חלק לעולם הבא :

א נ"ח הימנו. וכמ"ח חקר ס מהマル וכל שאין בו

ב נ"ח שינה של

ג כמ"ח נוקף כהן שלא כהלכה ועוד נוקף כהן כהן נעל (לפני
ס מהマル וה מפר בו) וה מלבין פניו חבריו ברבים
ד נ"ח תורה ומעשים טובים

ואומר מה נאה אילן זה מְהַנֵּה אִילָן זֶה וְמַה נָּהָר
וְהַבָּעֵלְיָה עַלְיוֹן כְּאַילָו מַתְחִיב בְּנֶפֶשׁוֹ :

י"ב

ר' דוסתי בר ינאי אומר משם ר' מאיר אומר תלמיד
חכם שהוא יושב ושונה ושכח דבר אחד ממשנתו מעליון
עליון כאילו מתחייב בנפשו שנ' רק השמר לך ושמר
נפשה מאר פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך יכול
אפילו תקפה עליו ממשנתו תל ופן יסרו מלובך כל ימי
חיך הא אינו מתחייב עד שישביהם ויסירם מלבו :

י"ג

ר' חנניה בן רוסא אומר כל שיראת החטא קודמת
לחכמתו החכמתו מתקימת וכל שהכמתו קודמת ליראת
חטא אין חכמתו מתקימת :

א' ב"ח נמלח מה נאה אילן זה פעס ח' גלגד

ב' ב"ח ומה נאה נירא זו

ג' ב"ח מעלה עליו הכתוב

ד' כך פוח ב"ח, חסר לפנינו וכמו כן ב"ח, ה"ט (ונס זה שמור בבית
עקד סקפריס חסר למדריך החקמה של קהמעדריס וקימנו 66. Add.) ויס
لتמוה על הטעימות חסר בינייחס

ה' ב"ח ושוכח. ו' י"ג כל השוכח תחת תלמיד וכו'

ו' ב"ח תלמידו תחת דבר (אחד) ממשנתו

כך פוח בקبور מלה בנפשו

ז' ב"ח עד שישב לו

אבות פרק שלישי עקביה

ומניין אףיו שלשה שני ואגדתו על ארץ יסירה ומניין אףיו שנים שני או נדרבו יראי ינו איש את רעהו ומניין אףיו אחד שני בכל המקום אשר אוכיר אתשמי אבוא אליך וברכתיך :

,

ר' לעזר בן יהודה אמר איש ברחותה אומר תן לו משלו שאתה ושלך שלו ובן הוא אומר בדור כי ממך הכל ומידך נתנו לך :

י"א

ר' יעקב אמר מהלך בדרך ישונה ומפסיק משנתו

א ד"ל אל ע' מלACHI ג' ט"ז ב כנ"ח קסר בן יהודה
 ג נ"ח וכן בדור הוא אומר ד נ"ח רבי שמעון
 ה נ"ח משנתו: וח"ת למש נורת שפתם תחת סנון נכ", סלפנינו וו"ז
 סנס", דומה נורת סקמן שפתם שתחתים פירק חכל שפעמים שפתם בלבד
 עומד נמסס סקמן לגמרי. והרי דבר נפלח סלהית נפל גור חריש (וזה
 פרוש לפירוש רש", על התורה להגאון מסר"ל מפרהג) על הפקוק בראשית י"ח
 ג' וו"ל: לנдол שביהם אמר וקראמ כלם אדוני פ"י סח דכתיב אドוני דמסמע
 לסון רביס מדלא כתיב אדוני בחירק וחמ"כ חמר אל נא תעבור דמסמע לסון
 ימ"ד חלוא שאמירה סיה לאחד וקרחים כולם אדוני, לך קהמר אדוני גלsson רביס.
 וח"ת ח' לסון רביס סיוי למכתב חדני שפתם דמסמע לסון רביס וו"ז סקמן
 מסמע לסון ימ"ד וגס לסון רביס וכן מורה סנקודה שפוח קמן וסוח מולכט מן
 שפתם שפוח לסון רביס זמן פירק שפוח לסון ימ"ד ולפיכך שפס שפוח קדוש
 נקוד סקמן לפ"י ספקב"ס ימ"ד ודרך כבוד חומריס לו לסון רביס ומפני סכחן
 סוח מדבר גנדול וקרחים כולם אדוניות לבן קהמר אדוני סקמן סהו' ליחיד
 ומדבר חותמו גלsson רביס וזה סכ"ו רס", לפרס על ויאמר ה': לנдол שביהם
 אמר וקראמ כלם אדוניות כדי לתרן לסון אדוני סקמן

(16)

ו

אבל שלשה שהיו אוכליין על שלחן אחד ואמרו עליו
דברי תורה כאילו אכלו משלחנו של מקום ברוך הוא
שנ' וידבר אליו זה השלחן אשר לפני ינו :

ז

חננייה בָּן חכינאי אומר הניעור בלילה והמהלך בדרך
יחידי ומפנה לבו לבטלה הרי זה מתחיב בנפשו :

ח

ר' נחונייה בן הכהן אומר כל המקבל עליו עול תורה
מעבירין ממנו עול מלכות ועל דרך ארץ וכל הפרוק ממנו
על תורה נותנין עליו עול מלכות ועל דרך ארץ :

ט

ר' חלפתא איש כפר חנניה אומר עשרה יהיו יושבין
ועוסקין בדברי תורה השכינה ביןיהם שנ' אלhim נצב
בעדת אל ומניין אף' המשיח שנ' בקרב אלhim ישפט

א ג"ה אליו

ב ג"ה רבי חנינה

ג ג"ה שכינה כדלעיל מ' ג'

ד דע כי נספרים פרנס נתקלף סדר טרחות חסר סגיון ר' קלפתה על סג'ו
והה' כי הסלמה נתיכדו בס' לענין סדין וסמסמתה לענין פהוגה ועין סייג
תוקפות דמקצת מוכס דף י"ג ע"ה ד"ס בשלש. ובפ"ק דברכות זכרו
מחמניים הס' עשרה והסלים והסנים וטהקד ועוד סגיון טרחות חסר
סגיון כהן ר' קלפתה חבל מה זכרו מספר סמסמתה

ג

ר' חנניה בן תרדיוון אומר שנים שהיו יושבין ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לזכים שני ובמושב לזכים לא ישב אבל שנים שהיו יושבין וועסקין בדברי תורה« שכינה בינם שני או נדרבו יראי יי' איש אל רעהו וגוי :

ד

אחד שיושב וишונה מעלה עליו הכתוב כאילו קיים את כל התורה כולה, שני ישב בדר וידום כי נטל עליו :

ה

ר' שמעון אומר שלשה שהיו אוכליין על שלחן אחד ולא אמרו עליו דברי תורה הרי כאילו אכלו מזבח מתים שני כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום :

א נ"ח וועסקין בתורה כהן ולפדן גמ' ט' ויש ביןיהם דברי תורה ב נ"ח עמם ויש עוד נ"ח שרואה ביניהם כהן ולפדן גמ' ט'
ב נ"ח אין לי אלא שנים מנין שאפילו אחד שיושב וועסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר ועין ברכות דף ו' ע"ח
ד נ"ח שאכלו ויש סנויס חקליס כוז נימנויות חמורות ה נ"ח פקר הרי

פרק שלישי

א

עקביה בן מהלאל אומר השתכל^א בשלשה דברים ואין באתך בא לידי עבירה דע מאין אתה ולאין אתה הולך ולפניך מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון דעתך מאין אתה מטיפה סרווחה ולאין אתה הולך לרמה ותולעה ולפניך מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכים ברוך הוא:

ב

ר' חנניה סגן הכהנים אומר هو מתפלל בשלומה של מלכות שאילולי טהור אשה איש את רעהו חיים בלענו:

ב נ"ח וαι

ד נ"ח ולאן

א נ"ח הסתכל

ג נ"ח נצמדנך י"ח ט"ו

ה נ"ח מסר דע

ו נ"ח למקום (עפר) רמה (נ"ח ורמה) ותולעה

ז נ"ח הקב"ה

ח נ"ח חנינה כהן ובঙל מקומות

ט נ"ח שאלמלא

י נ"ח בלעו בלאזון נקתר

ברוך הוא שני כי אל רחום וחנון הוא ארך אפים ורב חסד^א
ואל תהי רשע בפני עצמך :

י"ח

ד לעזר אמר הו שקד^ב ללימוד תורה מה שתחשב
לאפיקורום וሩע לפני מי אתה עמלומי והוא בעל מלאכתך :

י"ט

ר טרפון אמר היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים
עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק הוא היה אמר לא
עליך המלאכה לנמור ולא אתה בן חורין לבטל אם
למדתה תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל
מלאכתך שישלם לך שכר פועלתך וሩע מתן שכון של
צדיקים לעתיד לבוא :

א כ"ח כי (אל) חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה

ב כ"ח שקד

ג ככ"ח נומך כחן וሩע

ד כ"ח ונאמן הוא בעל מלאכתך כדלקמן גמינה י"ט. ועוד גרווג קפריס
תמנוח גס כחן כתיגות הנכונות סס שישלם לך שכר פועלתך

ה כ"ח להבטל ממנה

י"ד

והן^a אמרו שלשה דברים ר' ליעור אומר יהי כבוד
חבריך חביב עלייך כשלך ולא תהי נוח לכעום ושוב يوم
אחד לפני מיתתקד והוי מתהמם בנגד אורן של חכמים^b
והוי זהיר מנהלתן שמא תבואה שנשיכתן נשיכת שועל
ויעקצתן עקיצת עקרב ולהישתן להישת שרף וכל דבריהם
בגחלי אש :

ט"ז

ר' יהושע אומר עין רעה^c ויצר הרע ושנאת הבריות
מוחיאין את האדם מן העולם :

ט"ז

ר' יוסי אומר יהי ממון חבריך חביבך עלייך כשלך התקין^d
עצמך ללימוד תורה שאינה יורשה לך וכל מעשיך יהיו לשם
שמות :

י"ז

ר' שמעון אומר הו זהיר בקרית שמע ובתפלה וכשהאתה
מתפלל אל תעש תפלה קבע אלא תחנונים לפני המקום

א כ"ה הון

ב כד"ל חע"פ סנק"ה קסר והוי מתהמם כנ"א של חכמים. ועוד לפהן

יכ"ה בנהלתן שלא תבואה

ד צנ"ה קסר חביב

ו צנ"ה רחמים ותחנונים

ג כ"ה הרע

ה צנ"ה והתקון

אומר משמו אם יהיה כל חכמי ישראל בכפ' מאונים
ואליעזר בן הורקנוס עמהן^a ואליעזר בן ערך בכפ' שנייה מכריע
את قولם :

י"ב

אמר להם צאו וראו אי זו היא דרך טובה שידבק
בה אדם. רבי ליעזר אומר עין טובה ר' יהושע אומר חבר
טוב ור' יוסי אומר שכון טוב ור' שמעון אומר הרואה את
הנולד ר' לעזר אומר לב טוב אמר להם רואה אני את
דברי אליעזר בן ערך מדבריכם שבכל דבריו דבריכם :

י"ג

אמר להם צאו וראו אי זו היא דרך רעה שיתרחק ממנה
אדם ר' ליעזר אומר עין רעה ור' יהושע אומר חבר רע ור'
יוסי אומר שכון רע ור' שמעון אומר הלווה ואיןו משלם אחד
לווה מן האדם כלוה מן המקום ברוך הוא ר' שנ' לווה רשע
ולא ישלם וצדיק חונן ונוטן ר' לעזר אומר לב רע אמר להם
רואה אני את דברי אליעזר בן ערך מדבריכם שבכל דבריו דבריכם :

א נ"ח אף עמם

ב נ"ח ישנה עין מטנה ח' לפרק ז'

ג נ"ח קפל' מלת מדבריכם כלהן ולקמן מטנה י"ג

ד נ"ח כאלו לוה מן המקום. וקפל' ב' ה' כלהן וגזר מקומות

שלום קנה שם טוב קנה לעצמו קנה לו דברי תורה קנה
לו חי העולם הבא :

ט

רבן יוחנן בן זכאי קיבל מהלל ומשמאו הוא היה אומר
אם עשית תורה הרבה אל תחוק טובה לעצמך כי לכך
נוצרת :

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי ואילו הן
ר' ליעור בון הורקנוס ור' יהושע בון חנניה ור' יוסף הכהן
ור' שמעון בון נתנאל ור' אליעזר בון ערד והוא היה מונה
שבחן אליעורי בון הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טיפה
יהושע בון חנניה אשורי יולדתו יוסף הכהני חסיד שמעון
בן נתנאל ירא חטא אליעזר בון ערד מעין המתגבר :

י"א

הוא היה אומר אם יהיה כל חכמי ישראל בכף מאונים
ואלייעזר בון הורקנוס בכף שנייה מכريع את כלן אבא שאל

א ל"ג כהן למדת עין מ' ט. ולרי יש גראין טובת תקת תורה
ב לפ"י מיעוט ספפרא צ'ן סס אליעזר לסס אליעזר תמן זס תקת זס
במקומות סרכס

ג ל"ג כהן ר' קודס פניות ר' חלייעזר וקבריו כי חפיילו זס תחמל סכדר
נסמכו קס"ד סרכן יוחנן קרח לתלמידיו נסס ר'

ד בקצת ספפרא שקר כהן סס חגי סל ר' יposeע

ה נ"ז יוסף נקסול כינוי הכהן

ו נ"ז במעין

שתגיע למקומו ולא תאמר דבר שאי אפשר לו להשמע
שסוף-וּב וואל תאמר כשבנה אשנה שמא לא תפנה :

ג

הוא היה אומר אין בור רא חטא ולא עם הארץ
חסיד ולא הבישן למד ולא הקפחן מלמד ולא כל המרבה
ב沙发上 מחייב ובמקום שאין אנשים השתרל להיות איש :

1

אֵת הוּא רָאָה גּוֹלְגּוֹלָת אֶחָת שַׁצְפָּה עַל פְנֵי הַמִּים וַיֹּאמֶר
לְהָאֵלִי דָאֲטִיפָת אֲטִיפָד וְסֻופָת מְטִיפָיד יְטִוףָן :

ט

הוּא הִיה אָמֵר מְרֻבָּה בְּשֶׁר מְרֻבָּה רַמָּה מְרֻבָּה נַכְמִים
מְרֻבָּה דְּאֲגָהָה מְרֻבָּה שְׁפָחוֹת מְרֻבָּה זְמָה מְרֻבָּה עֲבָדִים
מְרֻבָּה גּוֹל מְרֻבָּה נְשִׁים מְרֻבָּה כְּשָׁפִים מְרֻבָּה תּוֹרָה מְרֻבָּה
חַיִּים מְרֻבָּה חַכְמָה מְרֻבָּה יִשְׁיבָה מְרֻבָּה צְדָקָה מְרֻבָּה

א' ד"ה שא' אפשר לשםוע. אבל הפני' חמיווק לרש", הנ"ל ממייע לגרמה
שלפנינו זו": כלומר חל תחומר על דבר של תורה שחתה יכו לטעום עכסיו
שתפיעו לנמקה לכך לאלתה בט חזך לטעום עכ"ל

ב וחלסל ל��ירות וסופה. ומ"מ נריך לטוקט'ן כחן מלה השמע

ד כה כב"ג

ה גelog הקפראים מניינו כחן כתיבות לנכתבות לפלאן מרבה נשים
מרבה כשבים ו נ"א מרבה ישיבה מרבה חכמה. עוד מלחתי נומך מרבה עצה מרבה
תבונה (נ"א תורה)

אבות פרק שני רבי אומר

עם הציבור יהיו عملים עמהן לשם שמיים שזכות אבותם מסיעתן וצדקתן עומדת לעד ואתם מעליין עליכם שכר כי אילו עשיתם :

ג

הו זהירם ברשות שאין מקריבין לאדם אלא לצורך עצמן ונראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לאדם בשעת דחקו :

ד

הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך
crestono בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים
 מפני רצונך :

ה

רי היל אומר אל תפרוש עצמן מן הציבור ואל
תאמן בעצמך עד יום מותך ואל תדיין את חבריך עד

א כ"ה עסקים וכמו כן לערל העוסקים תחת העמלים

ב כ"ה מעלה אני

ג ל"ג שכר הרבה

ד כנ"ה נומפה מلت לו כחן ולטהן במשנה זו לפני מلت לאדם

ה כ"ה נראה

ו כנ"ה קמר רחבל בכ"י, סנ"ל נמנחת תינכת ר

ז כנ"ה קמר עצמן

פרק שני

א

רבי אומר א' זו היא דרך ישירה שיבור לו האדם כל
שהיא תפארת לעושה תפארת^a לו מן האדם והוי והיר
במצוה קלה כחמורה^b שאין אתה יודע מתן שכון של
מצות והוי מחשב הפסד מצוה בנגד שכרה ושכר עבירה
בנגד הפסדה והסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי
UBEIRAH דע מה^c למעלה ממד עין ראהי ואוון שומעת וכל
מעשיך בספר נכתבים :

ב

רבנן גמליאל בנו של ר' יהודה הנשיא אומר יפה תלמוד
תורה עם דרך ארץ שגינעת שניהם משכחת עין ובליה תורה
שאין עמה מלאכה סופה בטלה לגוררי עין וכל העמלים

א' כ"ה ותפארת ב' כ"ה כבכמורה

ב' כג", חד חד רחייתי קפר מה וחולין זס פנכנון עין פרוסי גלזון
חנגולית ד' כסר ויו

ה' כתיב כחן עון וכל וכתיב לאחן עון וכל זוז סנת ט"ק כג", קג"

ספמיהמר וכל תורה וכו' נסכח סס לגמרי ו' כ"ה וגוררת

(6)

ט"ז

שmai אומר עשה תורה קבע אמר מעט ועשה הרבה
והו מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות :

י"ז

רבנן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ועל
תרבה לעשר אומרות :

י"ח

שמעון בן ימי נדלתי בין החכמים ולא מצאתי
לנוף טוב אלא שתיקה^a לאב המדרש הוא העיקר אלא
המעשה וכל המרבה דברים מביא חטא :

י"ט

רבנן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם
קיימי על הרין ועל האמת ועל השלומי :

^a כ"ח משתיקה תחת אלא שתיקה

^b כ"ח ולא יסכן כ"ח לא מדרש הוא עיקר אלא מעשה

^c כ"ח עומד עין לערל מ' ד'

^d שני אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. כתיכות שאלו נוכפו לרוחיה
גרוג ספירים. חכל צפי' חמימות לרט", הנדפק עס קפר לד'ם למא"ז
מרולוג נקרחקו נסנת סמ"ט לפ"ק מנוחתי דבריס קללו: ובמשנה טברנית
אין כתיב שם פסוק

י"ב

אבלין אומר חכמי' הזהרו בדבריכם שמא תחובו
חובת גלות ותגלו למקום המים הרעים וישתו התלמידים
הבאים אחריכם וימתו ונמצא שם שמים מתחלל :

י"ג

הלו ושמי' קיבלו מהן הלו אומר הו' מתלמידיו של
אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן
לتورה :

י"ד

הוא היה אומר נגד שמאי' אבד שמאי' די לא מוסף
יסופי ודילא יleaf קטלא חייבDOI אשתמש בתנאי חלוף :

ט"ז

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאני לעצמי מה
אני אמי לא עכשו אמתי :

א נ"ח שמייה

ב נ"ח ודלא יוסף יסיף

ג נ"ח ודלא ילייף

ד וולפס לקרות בתאנא ל"ד סרמג"ס ז"ל: ונחמר עוד על דרכ' כסימן
(ס"י, כסימן) תלמיד אין גברא אחרינא לא עכ"ז

ה נ"ח ואם

ח

מתאי הארబלי אומר הרחק משכנן רע ולא תתחבר
לרשע ולא תתיاش מן הפורענות :

ט

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטה קבלו מהם יהודה בן
טבאי אומר אל תעש עצמן בערבי^a הדינין וכשהיו בעלי
הדין^b עומדים לפניך יהיו בעיניך ברשעים וכשנפטרין מלפניך
יהיו בעיניךצדיקים^c שקיבלו עלייהן את הדין :

י

שמעון בן שטה אומר הו מרבה לחקור את העדים
והו זהיר בדבירך שמא מתוכן ילמדו לשקר :

י"א

שמעיה ואבטליון קבלו מהן שמעיה אומר אהוב את
המלאכה ושנא את הרבענות ולא תתודע לרשות ואל תתיاش
מן הפורענות :

א נ"ח בערבי

ב נ"ח כזראי

ג נ"ח בשקבלו ויש עוד נ"ח לכשקבלו

ד נ"ח מנהתי גס כהן סמואל סמיוקם לאבטליון חכמים הזהרנו בדברייכם

ו גלוג פקפריס קפר כהן ולא תתיاش ונ' וזה פנcone עיין לעיל מסנה ס'.

וח"ת מ"ט נסכו כתיגות סנ"ל ו"ל שאול טעה סמעתייך מפני קלוג סמאנא
כין מלת לרשوت ומלה לרשע ולפיכך נוקף כהן סמואל סמכתב סס חסר מלה

הרשע

ד

יוסי בן יועזר איש צרידה וヨסיא בן יוחנן איש ירושלים
קבלו מהן יוסי בן יועזר איש צרידה אמר יהי ביתך בית
וועדר לחכמים והוא מתאבק בעפר רגליהן ושותה בצמאה
את דבריהם :

ה

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אמר יהי ביתך פתוח לרוחה
ויהיו עניים בני ביתך ולא תרבה שיחה עם האשה :

ו

ב Ashton אמרו קל וחומר באשת חבריו מיבני אמרו
החכמים כל זמן שהאדם מרובה שיחה עם האשה גורם
רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופה יורשי גיהנם :

ז

יהושע בן פרחיה ומתאי הארబלי קבלו מהם יהושע בן
פרחיה אמר עשה לך רב וקנה לך חבר והוא דן את כל
האדם לכף זכות :

א כנ"ח נקרין כל חכם מג' כתנויות החקלה נסס יוסף

ב כנ"ח חקר כהן איש צרידה. ו"ג לעיל קבלו ממנו

ג עיין רמיש ז' כ"ט. וכ"ח והוא שותה בצמא

ד כ"ח מכאן

ה כ"ח כל המרבה

ו כ"ח יורד לו ויש עוד כ"ח יורש ל

ז וכל כספראים מנינו כהן ולקמן מלת נתאי נמקוס מתאי

(2)

מסכתא דאבות

פרק ראשון

א

משה קבל תורה מפי ני ומספרה ליהושע ויושע זוקנים
זוקנים לנביאים ונביאים מסורה לאנשי הכנסת הגדולה הן
אמרו שלשה דברים היו מתונים בדין והעמידו תלמידים
הרבה ועשׂו סיג לתורה :

ב

שמעון הצדיק היה משيري הכנסת הגדולה הוא היה אומר
על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל
גמלות חסדים :

ג

אנטיגנס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק הוא היה אומר
אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרם
אלא היו כעבדים המשמשין את הרב על מנת שלא^א לקבל
פרם יהיו מורא שמים עליהם :

א נ"ח שלא על מנת

(ז)

האומר דבר בשם אומרו

מביא גאולה לעולם

ספר
דברי אבות הערלים

ובו

מסכת אבות

מכ", חד וחד שני הכוול כל המשנה כולה כי נוסחת ה תלמוד טענני חרץ יסלה

עם חלופי גרסאות והגהות עם פרוש בלשון אנגלית

ופרק רבוי מאיר

כפי שנוקחה הנודעה עס פרוס קידר

חברו

בארולום טילור
ראש לחברת יוחנן הקדוש המبشر

הווצהה שנייה

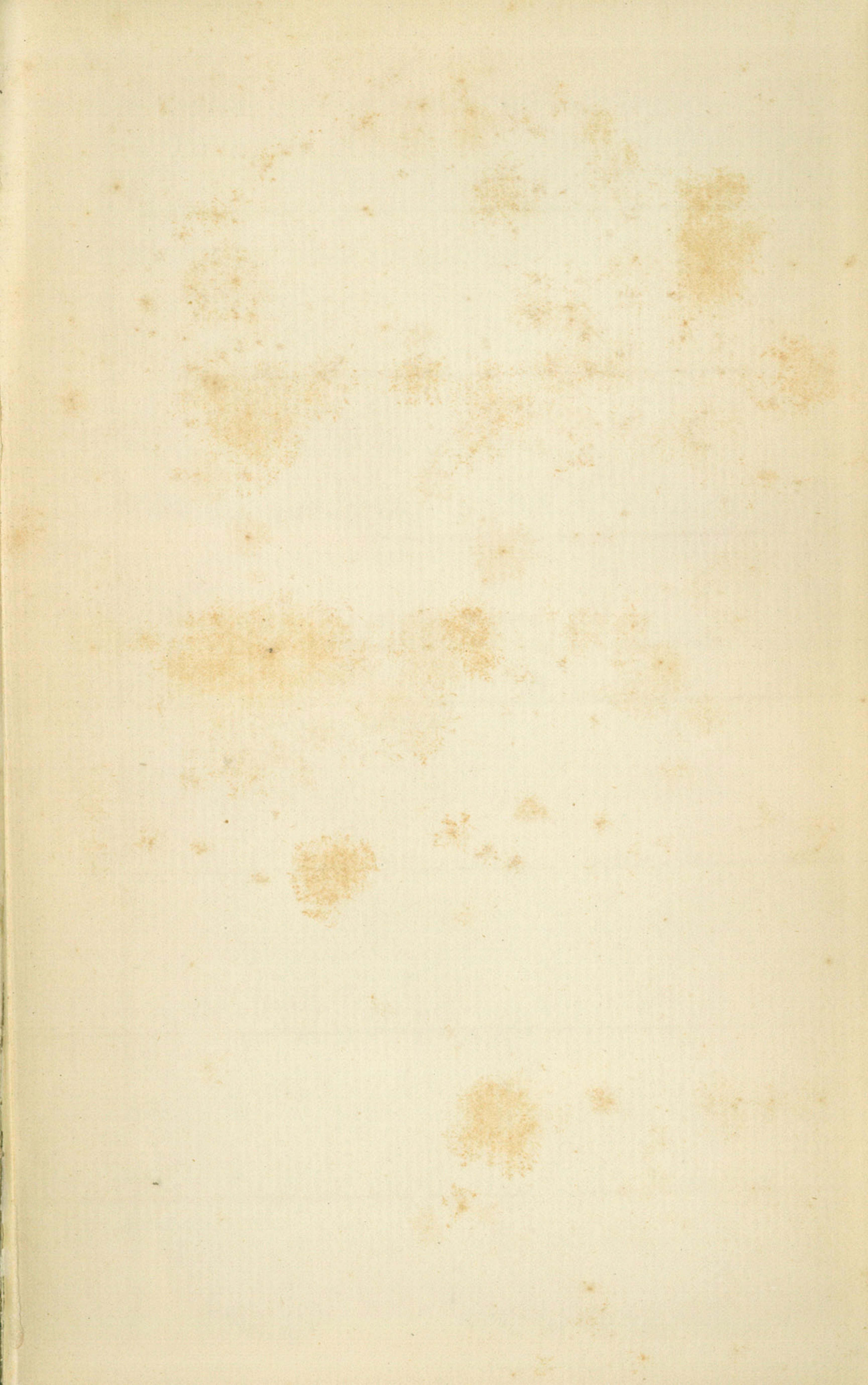
קאנטאבריגיא
בבית הדפוס אשר למדרש החכמה

שנת תרנ"ז לפ"ק

Digitized by Google

דברי אבות העולם

R

Mortality (by will) of soul: p. 149-169-

Cabalism & Christianity: p. 166-

Desire: 171-

